

Luuk Joling, s4109619

De roze driehoek

functies van een vergeten symbool

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	2
INLEIDING	3
STATUS QUAESTIONIS	5
METHODE	18
HOOFDSTUK 1: ANALYSE KRANTENARTIKELN EN DE ROZE DRIEHOEK	22
HOOFDSTUK 2: INTERVIEWS EN DE ROZE DRIEHOEK	33
HOOFDSTUK 3: FUNCTIES VAN DE ROZE DRIEHOEK	44
CONCLUSIE	51
BIBLIOGRAFIE	53
LITERATUUR	53
WEBSITES	54
KRANTENARTIKELN	55
AFBEELDINGEN	56
BIJLAGEN	57
BIJLAGE 1: SAMENGEVAT INTERVIEW MET P. KLAVER	57
BIJLAGE 2: SAMENGEVAT INTERVIEW MET A. APELDOORN	63
BIJLAGE 3: SAMENGEVAT INTERVIEW MET C. VAN ERP	68

Inleiding

De oorsprong van de roze driehoek ligt in het naziregime tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de jaren 70 begon de homobeweging de roze driehoek te gebruiken als een homobevrijdings symbool, pas vanaf de jaren 80 wordt de roze driehoek populair in de homo- en lesbische beweging. Vanaf dan wordt de driehoek omgekeerd met de punt naar boven en stelt de homo en lesbische pride voor (het trots zijn op de eigen geaardheid) en stelt dat homos en lesbiennes actief vechten voor hun rechten, maar is het ook een symbool om te zeggen: never again...¹

Op holebi.info, een site met informatie voor de Nederlandse gemeenschap van lesbiënnes, homoseksuelen, biseksuelen, transgenders en queers (de LHBTQ-gemeenschap), wordt de betekenis van de roze driehoek beschreven. Onder de kop 'Ken je holebi of trans symbolen' wordt een jongere generatie op de hoogte gebracht van de betekenis van de tientalle jaren oude symbolen van de homobeweging. Het eerste symbool dat wordt beschreven is de roze driehoek, zoals hierboven geciteerd. Dit symbool ontstond tijdens de vervolging van Duitse homoseksuelen door het nazi regime vanaf 1933. homoseksuelen die in de concentratiekampen terecht kwamen kregen een symbool om de reden van hun arrestatie, hun homoseksualiteit, kenbaar te maken. Dit was aanvankelijk een A voor 'Arschficker' of het getal '175', wat stond voor het artikel in het Duitse Wetboek van Strafrecht dat homoseksualiteit verbood, maar uiteindelijk werd gekozen voor de roze driehoek.² Deze roze driehoek was dus het duidelijk herkenbare teken dat de gevangene in het concentratiekamp droeg als teken van zijn homoseksuele gedrag. Er zijn vele verhalen rond de roze driehoek en de concentratiekampen ontstaan, van horrorverhalen over extreem wrede behandelingen door medegevangenen en bewakers tot grof overschatte aantallen rozedriehoekdragende gevangenen in de kampen. De roze driehoek heeft zoals holebi.info beschrijft een tweede leven gekregen, maar hoe gebruikte men de roze driehoek tijdens die ervaring?

Een veelgehoord verwijt aan de huidige generatie jonge homo's is dat ze geen gevoel van activisme en historie meer hebben zoals dat er vroeger wel bestond. Is de ooit activistische 'Gay Pride' immers niet een commercieel dagje uit voor het hele gezin geworden? Voor het begin van dit scriptieproces wist ik, als jonge homoman, niet dat de roze driehoek een grote rol speelde in het leven van homoseksuelen en lesbiënnes na de Tweede Wereldoorlog. Tijdens het schrijven van deze scriptie viel me op hoe anders het openlijk homo zijn 30 jaar geleden was en hoe weinig ik over die tijd en de ervaringen van homo's van toen wist. Een symbool dragen dat je homoseksualiteit openlijk

¹ Gids, *ken je Holebi of trans symbolen*, <<http://www.holebi.info/phpnews/kortnews.php?action=fullnews&id=14848>>, [geraadpleegd op 1-6-2016].

² Rüdiger Lautmann, 'The Pink Triangle, the Persecution of Homosexual Males in Concentration Camps in Nazi Germany', *The Journal of Homosexuality*, 6, (1981), 148.

uitdraagt? De regenboogvlag gebruik ik alleen om in een vreemde stad een homokroeg te vinden. Kwam het verwijt van het gebrek van gevoel van historie dan toch dichterbij dan ik als historicus en homoman zou willen? Met veel interesse en een open blik ben ik toen begonnen met het onderzoeken van de functies van die voor mij zo onbekende roze driehoek.

Stond de roze driehoek voor de trots van het homo zijn en het herdenken van de Tweede Wereldoorlog zoals Holebi.info stelt, of gaat het verder dan dat? Wat zijn de functies van de roze driehoek geweest en in welke vorm kwamen deze voor? De roze driehoek levert vragen op die in deze scriptie worden beantwoord. De hoofdvraag van dit onderzoek luit: 'wat waren de functies van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig in Nederland?'. Aan de hand van twee soorten bronnen, krantenartikelen uit landelijke kranten en interviews met homomannen, wordt deze vraag beantwoord. Eerst wordt er in de status quaestionis een beeld geschetst van de homobeweging en de roze driehoek en zijn opkomst als symbool. In het hoofdstuk methode wordt de methode beschreven en wordt er een overzicht gegeven van de rest van deze scriptie en zijn opbouw.

Figuur 1

Status quaestionis

In deze scriptie is ervoor gekozen om vanuit het perspectief van homomannen die volwassen waren in de jaren zeventig, tachtig en negentig naar de functies van de roze driehoek te kijken. Door te kijken naar de homobeweging in het geheel, dus door de lesbiennes en de vrouwenbeweging mee te nemen, zou er een completer beeld ontstaan van alle functies van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig. Dit zou betekenen dat naast deze status quaestionis nog een beschrijving van de vrouwenbeweging en de positie van vrouwen binnen de homobeweging in de scriptie opgenomen moet worden. Ook levert het opnemen van de vrouwen nog een extra vraagstuk op, die van de roze driehoek en de vrouwenbeweging. Tijdens de Tweede Wereldoorlog droegen vrouwen geen roze driehoek, vaak werden zij met een rode driehoek gemerkt. Dit betekent dat lesbische vrouwen in de jaren zeventig, tachtig en negentig dus een anachronistisch symbool droegen. Het onderzoeken van de roze driehoek en diens verhoudingen tot de vrouwenbeweging is daardoor erg interessant. Doordat deze extra problemen door de beperkte grootte van dit onderzoek niet behandeld kunnen worden is ervoor gekozen om het perspectief van lesbiennes en de vrouwenbeweging helaas buiten beschouwing te laten. Daarom concentreert deze status quaestionis zich op de homoman en de homobeweging.

Criminalisering of emancipatie?

Sinds de invoering van de Franse Code civil in 1811 had Nederland geen wetten meer die seks tussen volwassen mannen verbood. Deze vrij soepele wetgeving betreffende homoseksualiteit bleef de gehele negentiende eeuw in werking. Samen met een grotere openheid rond erotiek vanaf 1880 zorgde dit ervoor dat er meer informatie over homoseksualiteit beschikbaar kwam. Toen confessionele partijen na 1900 de boventoon gingen voeren in de Nederlandse politiek werd de wetgeving betreffende homoseksualiteit echter gewijzigd. Zo werd in 1911 door middel van artikel 248bis seks tussen meerderjarige mannen en mannen onder de 21 strafbaar gesteld. Het artikel bevatte ook bepalingen tegen abortus, anticonceptie en gokken.³ De minderjarigheidsgrens was voor de invoering van de wet vastgesteld op de leeftijd van 16 jaar. Volgens Nederlandse historici als Pieter Koenders en Rob Tielman ging de staat zich in deze periode als zedenmeester opstellen. Gert Hekma benadrukt in zijn boek, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* uit 2004, dat dit zedenmandaat van de confessionelen in een tijd opkwam waarin steeds meer Nederlanders

³ Anna Tijsseling-Stek, *Schuldige seks*, <<http://dSPACE.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/39322/tijsseling.pdf?sequence=2>>, [geraadpleegd op 29-5-2016], 16.

zich van het christelijke geloof afkeerden. Het artikel 248bis wordt daarom gezien als een onderdeel van een stroming die tegen de opkomende seksuele vrijheden inging.

Tegen artikel 248bis kwamen de Nederlandse jurist jonkheer Jacob Anton Schorer, al jaren een voorvechter van homo-emancipatie, en de dominee Hubertus J. Schouten, onder het synoniem van G. Helpman, in verzet. Persoonlijke bezoeken aan politici en door hen verspreide informatieve brochures ten spijt werd het artikel met de bepaling betreffende homoseksualiteit in 1911 definitief opgenomen in het Nederlandse Wetboek. Als reactie hierop richtte Schorer in 1912 de Nederlandse tak van de Duitse toonaangevende homobeweging Wissenschaftlich-humanitäre Komitee op, het Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee (NWHK). Koenders stelt dat hiermee het wetsartikel een ongewilde reactie had gekregen, namelijk een emancipatievereniging.⁴ Als reactie op het inperken van de vrijheden van homoseksuelen had het artikel dus ook een eensgezinde stem vóór deze vrijheden gecreëerd. Hekma schrijft ook over andere gevolgen van de wetswijziging, namelijk de consequenties van het artikel op het dagelijks leven van homomannen in Nederland. Chantage van homoseksuelen was volgens hem een veelvoorkomend probleem.⁵ Het NWHK was de eerste Nederlandse homobeweging en kwam voort uit de onvrede die de strafbaarheidstelling van bepaalde homoseksuele handelingen veroorzaakte.

Het bestuur van het NWHK bestond uit Schorer en de schrijvers van homoromans J.H. François en M.J.J. Exler en werd nominaal gesteund door de artsen Arnold Aletrino en Lucien von Römer. Het doel van de NWHK was naast de afschaffing van artikel 248bis de erkenning van homoseksualiteit als een aangeboren neiging die gelijkwaardig was aan heteroseksualiteit.⁶ Schorer was de drijvende kracht achter het comité en tot aan de opheffing dagen na de Duitse inval in 1940 was het NWHK vooral een persoonlijke lobby.⁷ Ondanks de initiatieven van het NWHK om artikel 248bis af te laten schaffen won de criminalisering van homoseksualiteit het van de emancipatie die het probeerde te starten. Rob Tielman gaat in tegenstelling tot Hekma diep in op de teleurstelling die Schorer voelde: 'de flauwheid der eigen mensen, die ons het meest tegenwerkt'.⁸ Er was in die tijd dus geen sprake van een echte homobeweging in Nederland, Schorer zei zelfs: 'Het Komitee was ik en ik was het Komitee'.⁹

⁴ Pieter Koenders, 'Vervolgingsijver in een 'stamverwant' buurland', in: Klaus Müller (red.), *Doodgeslagen, doodgezwegen, vervolging van homoseksuelen door het nazi-regime 1933-1945*, (Amsterdam, 2005), 169.

⁵ Pieter Koenders, *Tussen christelijk reveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland*, (Amsterdam, 1996), 149. ; Rob Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland*, (Amsterdam, 1982), 124.

⁶ Gert Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd*, (Amsterdam, 2004), 70.

⁷ Koenders, *Christelijk reveil*, 172.

⁸ Tielman, *Homoseksualiteit*, 87.

⁹ Koenders, *Christelijk reveil*, 172.

Cultuur en ontmoeting of emancipatie?

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd het blad *Levensrecht* opgericht door Jaap van Leeuwen, Niek Engelschman en Hann Diekmann. Na slechts drie uitgaven in 1940 werd de redactie door het binnenvallen van Nazi-Duitsland gedwongen het ledenbestand te vernietigen. *Levensrecht*, voorloper van het uiteindelijk toonaangevende COC, vernietigde net als de leden van het NWHK zijn ledenbestand om vervolging van de bij het blad bekende homoseksuelen door de bezetter te voorkomen. Na de oorlog werd in 1946 door dezelfde groep mensen achter het blad de Shakespeareclub opgericht. Historicus Pieter Koenders stelt over de oorlogsjaren dat 'het niet moeilijk in te denken is dat de initiatiefnemers in de achterliggende jaren geradicaliseerd waren'.¹⁰ De Shakespeareclub, die al snel Cultuur en Ontspanningscentrum (C.O.C.) ging heten, had twee doelen: het verschaffen van cultuur en ontspanning aan homoseksuelen en lesbiennes en de sociale emancipatie van homoseksualiteit. , in de latere jaren veertig en de jaren vijftig duldden de overheid en politie de activiteiten van het C.O.C. onder hevig toezicht en met plaatselijke tegenwerking.¹¹ De doorstart van de homobeweging was echter een lichtpunt in moeilijke tijden voor homoseksualiteit in Nederland. De vervolging van homomannen onder artikel 248bis stopte na de Tweede Wereldoorlog namelijk niet.¹²

Al tegen het einde van de jaren veertig verspreidde het COC zich van Amsterdam naar Den Haag en Rotterdam, en in het decennium erna kwamen ook bewegingen op in Utrecht en Arnhem. Naast het organiseren van ontmoetingsmogelijkheden en het lobbyen voor emancipatie richtte het C.O.C. zich in de jaren vijftig ook op het contact met buitenlandse groepen en het contact met seksuologen. Het C.O.C. regelde ontmoetingen tussen seksdeskundigen en homoseksuele activisten om het homoseksualiteitsdebat in de wetenschap en zo uiteindelijk ook in de politiek en maatschappij te beïnvloeden.¹³ Het C.O.C. was tot de jaren zestig voorzichtig met het in het openbaar werkzaam zijn, maar dit veranderde tijdens de seksuele revolutie van de jaren zestig.¹⁴ De van 1962 tot 1971 dienstdoende voorzitter van de vereniging, Benno Premela had veel invloed op het veranderende imago van het C.O.C.. Zonder schuilnaam trad hij in het openbaar op en hij verscheen als voorzitter en als openlijk homoseksueel met naam en toenaam op televisie. Terwijl de vereniging in de jaren zestig bleef groeien en deze steeds meer bureaucratisch werd, lieten leden steeds meer ontevreden

¹⁰ Pieter Koenders, *Homoseksualiteit in bezet Nederland*, (Amsterdam, 1984), 119.

¹¹ Koenders, 'Vervolgingsijver', 190.

¹² Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 100.

¹³ Rob Tielman, 'Homogeschiedschrijving', in: Michael Dallas e.a. (red.), *Homojaarboek*, 2, (Amsterdam, 1983), 33.

¹⁴ Michel van der Heyden, 'De homo is dood, leve de homo', in: Michael Dallas, e.a. (red.), *Homojaarboek*, 2, (Amsterdam, 1983), 131 & 137.

geluiden horen. Als beweging bleef het C.O.C. in de luwte in plaats van voor op te lopen.¹⁵ Steeds meer leden vonden dat de werkwijze van het C.O.C. moest veranderen om de doelstellingen van de beweging te kunnen verwezenlijken.

De naam van het C.O.C. werd in 1971 veranderd naar Nederlandse Vereniging voor Integratie van Homoseksualiteit COC (COC). In datzelfde jaar werd artikel 248bis afgeschaft, waardoor homoseksuele handelingen voor het eerst sinds 1911 door de wet weer hetzelfde werden behandeld als heteroseksuele handelingen. Na deze mijlpaal voor de homobeweging werd twee jaar later het COC nationaal erkend met de Koninklijke goedkeuring. Deze was niet alleen van groot belang vanwege de erkenning die de vereniging erdoor kreeg, de goedkeuring maakte van het COC ook een rechtspersoon waardoor het COC subsidies kon aanvragen. Ondertussen werd het COC links ingehaald door verschillende radicalere verenigingen zoals de Paarse September, de Roze Driehoek en de Rode Flikkers.¹⁶ Het COC had grote stappen gemaakt in het samenwerken met de regering wat betreft emancipatie en acceptatie van de homobeweging maar slaagde er niet in de homobeweging te verenigen. De vrouwen van de Paarse September wilden bijvoorbeeld de positie van lesbische vrouwen verbeteren en vonden dat zowel de vrouwenbeweging als de homobeweging te weinig aandacht schonk aan 'de potten'.¹⁷ In de jaren zeventig begonnen al deze organisaties samen te werken en werd de nadruk gelegd op het duidelijker beïnvloeden van de politiek in Den Haag, zonder als één beweging te hoeven spreken. Ook in de jaren zestig en zeventig bestond er dus niet één homobeweging in Nederland.

Er kwam in het begin van de jaren tachtig steeds meer aandacht voor de positie van homoseksuelen in de Nederlandse politiek. Echter ontstond er pas na een gewelddadige verstoring van een homodemonstratie in Amersfoort in 1982 een daadwerkelijk homobeleid van de landelijke regering. Langzaam werden homoseksuelen en lesbiennes geaccepteerd als 'gewoon hetzelfde'.¹⁸ Dit betekende nog niet dat er veel zichtbaarheid en plek was voor homoseksualiteit in de dominante heteromaatschappij. De beweging profiteerde wel van de seksuele revolutie en ontwikkelde zich van ondergrondse verzameling van gelijkgestemden naar een levendige subcultuur. De vrijgevochten homowereld, die in de jaren zeventig ontstaan was, had geleid tot een vrije seksuele omgeving voor homomannen die op zoek waren naar dergelijk vermaak. Op de oude afwerkplekken en nu ook in legale badhuizen kon vrije anonieme seks worden bedreven. De aanwezigheid van makkelijk te

¹⁵ Rob Tielman, 'De emancipatorische betekenis van homogeschiedenis' in: Luuk Brug, Marten van Harten, e.a., (ed.), *Geschiedenis en Bevrijding, de bestudering van het verleden in de emancipatiestrijd van nu*, (Amsterdam, 1980), 98.

¹⁶ Jan Willem Duyvendak, 'Be Gay, ofwel een lichte verplichting tot vrolijkheid', in: Marian van der Klein en Saskia Wieringa (red.), *Alles kon anders, protestrepetoire in Nederland 1965-2005*, (Amsterdam, 2006), 148.

¹⁷ Maaïke Meijer, 'Paarse September: een lesbische guerilla, 1971-1974', in: Marian van der Klein en Saskia Wieringa (red.), *Alles kon anders, protestrepetoire in Nederland 1965-2005*, (Amsterdam, 2006), 130.

¹⁸ Tielman, 'De emancipatorische betekenis van homogeschiedenis', 148-149.

verkrijgen medicijnen tegen seksueel overdraagbare ziektes zorgden voor vrij zorgeloze seksuele relaties. Het optimisme van de seksuele revolutie in de jaren zeventig en van de emancipatie van homoseksuelen in de eerste jaren van de jaren tachtig verdween echter rond 1983 met de opkomst van hiv/aids in Nederland.

Verder emanciperen of tevreden zijn?

In 1981 werd aids ontdekt in de Verenigde Staten. Het is een ziekte die wordt veroorzaakt door het hiv-virus. Hiv breekt het afweersysteem van het menselijk lichaam af. In de beginjaren van de ziekte werd deze vooral, maar zeker niet alleen, bij homoseksuele mannen aangetroffen. Net vóór de aids epidemie in Nederland uitbrak waren er al organisaties bezig met 'homoziektes'. Zo was er een organisatie voor homogezondheidszorg, deze bestond uit in de zorg werkende homoseksuelen. Ook was er een onderzoek naar hepatitis in de homowereld uitgevoerd door de voorloper van de huidige GGD, de GG&GD. Samen met het feit dat de overheid in de homo-emancipatie had geïnvesteerd en het COC als partner op homogebied zag, zorgden deze initiatieven voor een beter beleid van behandeling, preventie en onderzoek op het gebied van aids.¹⁹ Met goed aangeslagen acties rondom veilig vrijen en met de nadruk op preventie kon het beleid echter niet voorkomen dat er honderden aids slachtoffers vielen in Nederland. De schrijnende verhalen rondom het wegwijnen en overlijden van homomannen zorgde voor een roep om nieuwe regels betreffende ziekenhuisbezoek, relaties en erf- en woonrecht. Op deze manier heeft aids er mede voor gezorgd dat het idee van het homohuwelijk werd in de Nederlandse politiek en maatschappij wat breder gesteund.²⁰

De voortgang van de emancipatie op bestuurlijk niveau betekende echter niet dat het op alle vlakken beter ging met de emancipatie van homoseksuelen in Nederland.²¹ Geweld tegen homoseksuelen en seksueel geweld tegen vrouwen was nog sterk aanwezig. Het geweld van de zogenoemde potenrammers was soms zo buitensporig dat er doden vielen. Ook hadden homoseksuelen en lesbiennes niet dezelfde rechten als heteroseksuelen. Vooral op de gebieden van huwelijk en discriminatie liepen deze groepen achter. Desondanks ontstond er in de loop van de jaren negentig bij veel mensen het idee dat de strijd voor homo-emancipatie in Nederland wel voorbij was.²² Grote evenementen als de Europride en de Gay Games in Amsterdam waren volgens deze groepen het bewijs dat de emancipatie klaar was. Wettelijk gezien werd er in 1993 een stap richting gelijke rechten gezet met de invoering van de Wet Gelijke Behandeling, die discriminatie op geslacht, etniciteit en seksueel verlangen verbood. Ondanks deze vooruitgang verloor het COC, mede

¹⁹ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 85.

²⁰ Ibidem, 87.

²¹ Tielman, 'De emancipatorische betekenis van homogeschiedenis', 156.

²² Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 102.

door het feit dat het zich op belangrijke momenten buiten de maatschappelijke discussie hield, in de jaren negentig steeds meer aanhang.²³ Met opvattingen als 'homoseksualiteit is een slaapkameraangelegenheid' en 'het huwelijk als instituut moet worden verworpen' week het COC steeds verder af van de koers die grote groepen binnen de homobeweging kozen. In 1996 stond het COC op de rand van een faillissement en per 1 januari 1999 verviel de structurele instellingssubsidie die het ontving van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Dit betekende dat het COC voortaan per project geld moest aanvragen.²⁴ De jaren negentig stonden dus in het teken van een open en breder gedragen homo-emancipatie die niet meer in één homobeweging gevonden werd.

Mede door inzet van de *Gay Krant* van Henk Krol werd na de in 1996 ingevoerde partnerregistratie in 2001 het homohuwelijk wettelijk mogelijk gemaakt.²⁵ Als eersten ter wereld konden Nederlandse mannen en vrouwen trouwen met een partner van hetzelfde geslacht. Ondanks de vooruitgang die sinds 1911 is geboekt, is de strijd voor emancipatie echter niet gestreden. Na de totstandkoming van het Nederlandse homohuwelijk is de aandacht voor homo-emancipatie verslapt.²⁶ De positie van homoseksuelen in sommige bevolkingsgroepen en in bepaalde sociale situaties, bijvoorbeeld in de sport, is echter verre van rooskleurig.

Heteroterreur of homocaust?

De roze driehoek werd in Nederland vanaf de jaren zeventig gebruikt door de homobeweging.²⁷ Deze roze driehoek als symbool van de homogemeenschap is in de literatuur beschreven als een product van de Tweede Wereldoorlog en de decennia van homo-emancipatie die daarop volgden. Om het gebruik en de functies van het symbool goed te onderzoeken is het ook belangrijk de historiografie rondom de homovervolgving door de nazi's in Nederland en dus de ontstaansgeschiedenis van de roze driehoek te kennen. Naar de roze driehoek als symbool in de Nederlandse homobeweging na de oorlog zelf is tot nu toe geen onderzoek gedaan.

In Nederland is er na de oorlog veel geschreven over het leven onder de Duitse bezetter en het verzet tegen deze bezetter. Het bekendste werk hierover is de veertiendelige boekenreeks van Lou de Jong over bezet Nederland genaamd *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.²⁸ Het werk gold als het standaardwerk over de Tweede Wereldoorlog in Nederland tot er in de loop van de jaren tachtig langzaam kritiek kwam op het te stellige onderscheid tussen 'goed

²³ Peter Vermaas, 'Het COC doet niet meer mee', *De Groene Amsterdammer*, (10 juni 1998), <<http://www.groene.nl/artikel/het-coc-doet-niet-meer-mee>>, [geraadpleegd op 29-5-2016].

²⁴ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 85.

²⁵ Ibidem, 112.

²⁶ Ibidem, 130.

²⁷ Koenders, 'Vervolgingsijver', 192.

²⁸ Koenders, *Bezet Nederland*, 129.

en fout' in de werken. Een ander onderdeel van de kritiek was dat in de veertien delen van De Jong alleen plaats was voor de rol van homoseksuelen in het verzet. De Jong schreef niet over de invloed van de bezetting op het leven van de 'normale' homoseksuelen en lesbiennes.²⁹ De rol van homo's en lesbiennes tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef in de Nederlandse geschiedschrijving zwaar onderbelicht tot het einde van de jaren zeventig toen auteurs zich op homoseksuelen in de oorlog gingen focussen.

Pieter Koenders reageerde op de leemte in de geschiedschrijving met het in 1981 uitgebrachte boek *Homoseksualiteit in bezet Nederland: verzwegen hoofdstuk*. Aan de hand van interviews met getuigen, archiefonderzoek en de gegevens van politiekorpsen geeft Koenders een beschrijving van het dagelijks leven van homoseksuelen in Duitsland en Nederland voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. De interviews met ondertussen oudere homoseksuelen en voormalig (zed-) politiemannen nam hij af aan de hand van een door hem ontwikkelde methode binnen de methode van de 'oral history'. Met deze informatie kon hij achteraf aan de hand van vergelijkingen conclusies trekken. De 29 belangrijkste getuigen kwamen voor een groot deel uit Amsterdam waardoor er een lokaal Amsterdams beeld werd geschetst van de levens van homoseksuelen tijdens oorlog.

Het werk van Koenders kan worden gezien als een duidelijk product van de tijd waarin het is geschreven. De homobeweging in Nederland richtte zich namelijk van het eind van de jaren zeventig tot eind jaren tachtig actief op de erkenning van het leed van Nederlandse homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Om deze erkenning van de maatschappij maar vooral van de politiek (door opname in de Wet Uitkering Vervolgingsslachtoffers (WUV)) te krijgen, was er vraag naar onderzoek over de behandeling van homoseksuelen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze manier van het inzetten van slachtofferschap in de collectieve herinnering aan de oorlog voor één vervolgte groep is volgens de Amerikaanse historicus Jay Winter een onderdeel van 'identity politics' van de herinnering.³⁰ Het slachtofferschap zorgde voor het gevoel van een gedeeld verleden van homoseksuelen en werd gebruikt als basis voor een gedeelde identiteit. Hierover schrijft Winters dat jongere generaties van een groep de horrorverhalen van de voorbije traumata, in dit geval de vervolging en de concentratiekampen tijdens de Tweede Wereldoorlog, sterk met zich mee kunnen dragen. Dit kan zelfs zo ver gaan dat hun narratief in de buurt komt van dat van een daadwerkelijke overlevende. Een ander voorbeeld van het inzetten van slachtofferschap was het inpassen van de Holocaust binnen de joodse identiteit. Dit gebeurde vooral tijdens het proces tegen nazi crimineel Adolf Eichmann in 1961.³¹ De vraag die in de Nederlandse historiografie over homoseksualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog gesteld werd, was of bewezen kon worden dat er sprake was

²⁹ Tijsseling-Spek, *Schuldige seks*, 17

³⁰ Jay Winters en Emmanuel Sivan, *War and Remembrance in the 20th Century*, (Cambridge, 2000), 169.

³¹ Ibidem, 133-134.

geweest van vervolging of op vervolging gelijkende strafvervolging van homoseksuelen. Deze vraag beïnvloedde de onderwerpen en de vragen van historici die in die tijd naar dit onderwerp keken.³²

Koenders was dus een voorbeeld van het schrijven in de geest van 'identity politics' van de herinnering. Hij schrijft in zijn onderzoek dat hij overtuigd was van het bestaan van vervolging van homoseksuelen in Nederland, en hierin werd hij ondersteund door andere historici uit die tijd. De schrijvers binnen het vervolgingsdebat in de jaren tachtig zagen echter wel in dat de vervolging van homoseksuelen in Nederland nooit de grootschaligheid en intensiviteit van de vervolging van Duitse en Oostenrijkse homoseksuelen evenaarde. Zij vonden wel dat de bronnen bewezen dat ook in Nederland homoseksuelen vanwege hun seksualiteit waren vervolgd. Koenders' boek zorgde met deze conclusie voor veel ophef, aangezien in Nederland tot dan toe nog geen echte kennis was over de positie van Nederlandse homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In de jaren na het verschijnen van Koenders' boek werden er veel vraagtekens gezet bij de vraag of er in de oorlog daadwerkelijk een homovervolging had plaatsgevonden. Koenders' boek had immers aangetoond dat het aantal vervolgingen aan het begin van de oorlog stagneerde en zijn boek kreeg kritiek te verduren op de wijze waarop dit gegeven niet of nauwelijks werd uitgelegd en meegenomen in de conclusies.³³ Het boek had echter geleid tot een brede roep tot erkenning van slachtofferschap. In 1986 werd ondanks de ontstane kritiek homoseksualiteit als op vervolging gelijkende strafvervolging aangeduid. homoseksuelen die tijdens de Tweede Wereldoorlog waren vervolgd mochten vanaf toen schadevergoeding aanvragen. Dat is tot op het heden echter slechts eenmaal succesvol gelukt.³⁴ De politieke discussie die aan de opname van homoseksualiteit als vervolgingsgrond in de WUV voorafging was een motor voor meer onderzoek naar het onderwerp. Hieruit blijkt dat de publieke beeldvorming het historisch onderzoek naar dit onderwerp sterk beïnvloedde.

Persoonlijke verhalen of beeld van vervolging?

In deze hernieuwde interesse kwam Pieter Koenders weer naar voren, ditmaal met zijn dissertatie *Tussen christelijk reveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland* uit 1996. In dit boek schrijft hij over de onderdrukking van homoseksualiteit als gevolg van de invloed van pressiegroepen op het beleid van de Nederlandse overheid als het gaat om de openbare zedelijkheid.³⁵ Koenders stelde dat het beleid ten opzichte van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland gelijkenissen kende met de Duitse behandeling van homoseksuelen in die

³² Tijsseling-Spek, *Schuldige seks*, 10.

³³ Ibidem.

³⁴ Judith Schuyf, *Levenslang: Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier*, (Amsterdam, 2003), 8.

³⁵ Koenders, *christelijk reveil*, 21.

tijd. Hij schreef over het Duitse en Nederlandse beleid aan de hand van een vijf fasen stelsel van onderdrukking. Koenders stelde dat de systematische vervolging zoals in Duitsland gebeurde, fase vijf in zijn stelsel, in Nederland om verschillende redenen niet was ingetreden.³⁶ Critici, als de historica Anna Tijsseling-Spek verweten Koenders de nadruk te veel te leggen op de overeenkomsten die hij zag tussen de positie van Duitse en Nederlandse homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daardoor werd het volgens haar lastig om de verschillen tussen de posities van homoseksuelen in beide landen te zien.³⁷ Historici Theo van der Meer en Marian van der Klein stellen dat het werk van Koenders een standaardwerk is, maar dat het boek het gat in de historiografie betreffende het dagelijks leven van homoseksuelen en lesbiennes tijdens de oorlog niet vulde.³⁸ Dat er steeds meer onderzoek gedaan werd naar de rol van homoseksualiteit tijdens de bezetting kwam voort uit het feit dat aan het begin van de 21ste eeuw er dankzij de ontstane aandacht voor dit soort onderzoek meer geld beschikbaar kwam.

De financiële bijdrage van de regering aan de onderzoeken naar homoseksualiteit tijdens de oorlog leverde een gevarieerder beeld op van het leven van homo's tijdens de oorlog op. Er kwamen vooral biografieën uit met verhalen van homoseksuelen die in de oorlog vervolgd waren, bijvoorbeeld over Tiemon Hoffman (door Judith Schuyf), Jacob Anton Schorer (door Theo van der Meer) en Benno Premsele (door Bert Boelaars).³⁹ Deze biografieën gingen over bekende homoseksuele figuren van na de oorlog. Hoffman was bekend omdat hij als enige homoseksueel schadevergoeding van de WUV ontving, Schorer en Premsele waren bekend als naoorlogse voorzitters van het COC (en zijn voorlopers). Een groot driedelig onderzoek kwam in 2009 vanuit het Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam met het onderzoeksproject *Homoseksualiteit in Nederland in de twintigste eeuw*. Anna Tijsseling-Spek nam het aandeel over de strafrechtelijke vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog op zich. De andere delen van het onderzoek gingen over de castratiepraktijken van homoseksuelen en de collectieve herinneringen over de Nederlandse bezettingstijd en werden verzorgd door respectievelijk Theo van der Meer en Marian van der Klein. Deze werken brachten de tot dan toe verzamelde informatie en literatuur samen in een groot en breed onderzoek.

³⁶ Koenders, *christelijk reveil*, 124.

³⁷ Anna Tijsseling-Spek, *Schuldige seks*, 11.

³⁸ Marian van der Klein, Theo van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap, Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog', *De Gids*, 1, (2007), 75.

³⁹ Theo van der Meer, *Jacob Anton Schorer. Een biografie van homoseksualiteit*, (Amsterdam, 2007). ; Schuyf, *Levenslang Tiemon Hofman*. ; Bert Boelaars, *Benno Premsele. Voorvechter van homo-emancipatie*, (Amsterdam, 2008).

Continuïteit of aberratie?

Het belangrijkste historiografisch debat rond de Tweede Wereldoorlog en de behandeling van homoseksuelen gaat over de vraag of de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog een voortzetting van de homofobie was die al in de vooroorlogse en ook nog in de naoorlogse maatschappij aanwezig was of dat het een extreme en op zichzelf staande uiting was van de homofobie van het totalitaire regime van de nazi's. Deze vraag spiegelt de kwestie die historici ook bij de vervolging van joden en het eeuwenoude Europese antisemitisme bezighoudt.⁴⁰

In de collectieve herinnering werd de Tweede Wereldoorlog als het grote kwaad gezien en werd alles wat als onderdrukkend of conservatief werd ervaren als 'fascistisch' weggezet, dit beschreef Dagmar Herzog in 2006 in haar boek *Sex after Fascism* 2006. Ze stelde dat herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog in kwesties die te maken hebben met seksualiteit als scheidslijn worden gebruikt om posities te nemen in het debat.⁴¹ In de wetenschappelijke discussie was er echter ook een groot kamp dat ervan overtuigd was dat de Tweede Wereldoorlog als scheidslijn denkbeeldig was. Anna Tijsseling-Spek en Theo van der Meer bijvoorbeeld, waren van mening dat er sprake was van continuïteit. Zij waren het eens met de stelling dat het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog voor homo's in Nederland geen wezenlijke verandering met zich meebracht. Zij stelden dat de onderdrukking slechts openlijker was en breder besproken werd dan voor en na de oorlog.

Een voorbeeld van een werk dat wel uitgaat van aberratie is het boek *Doodgeslagen en doodgezwegen* geredigeerd door Klaus Müller. Deze bundel uit 2007 was samengesteld naar aanleiding van een tentoonstelling in Kamp Westerbork over de vervolging van homoseksuelen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit werk wekt de indruk dat het bestaan van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog een 'aaneenschakeling van repressie en vervolging was'.⁴² Hierbij trekt hij de situatie in Nederland en in Duitsland bijna gelijk. In hun recensie van het boek stellen Van der Meer en Van der Klein dat Müller de verandering in mentaliteit ten opzichte van homoseksualiteit en de wettelijke strafbaarheid ervan onder het nazi regime gebruikte om een slachtofferrol te schetsen. Müller is volgens hen een kind van de homo-emancipatiebeweging van de jaren zeventig, de homobeweging die vanaf de jaren zeventig een sterke identiteit creëerde op grond van het oorlogsverleden.⁴³ Ze menen dat het anders lezen van de aanhoudende invallen op

⁴⁰ Klaus Müller, *Doodgeslagen doodgezwegen*, 30.

⁴¹ Dagmar Herzog, *Sex after Fascism, Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*, (Princeton, 2006), 259-266.

⁴² Müller, *Doodgeslagen doodgezwegen*, 75.

⁴³ Dineke Stam, 'Het Homomonument', in: Madelon de Keizer en Marije Plomp (red.), *Een open zenuw, hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, (Amsterdam, 2010), 246.

‘homofeestjes’ een genuanceerder beeld geeft dan de manier waarop Müller dit doet.⁴⁴ Zij stellen dat het blijven voortbestaan van drukbezochte homofeestjes aangeeft dat er tijdens de oorlog een bloeiende homosubcultuur bestond. Zij lijken dus een genuanceerder beeld van de positie van homoseksuelen voor, tijdens en na de oorlog te geven dan schrijvers als Tielman en Koenders in de jaren tachtig en Klaus Müller rond 2000 gaven.⁴⁵ Van der Meer en Van der Klein leggen de nadruk op de continuïteit van het politie-ingrijpen tijdens en na de oorlog. De te grote nadruk van Müller op het Duitse systeem, het weglaten van etniciteit bij het kijken naar vervolgte homoseksuelen (werden homoseksuele joden vervolgd vanwege hun geaardheid of juist om hun etniciteit) en de strijd om erkenning van slachtofferschap werden bekritiseerd.⁴⁶ Deze kritieken op de nadruk op aberratie zorgen dat er een minder zwart-wit beeld ontstond van het bestaan van Nederlandse homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit is van groot belang als men een waarheidsgetrouw beeld wil geven van de manier waarop homo’s en lesbiennes tijdens de oorlog werden behandeld en de verschillen in behandeling ten opzichte van de periode ervoor en erna.

Anna Tijsseling-Spek schreef in haar gedeelte van het onderzoek van het IISG genaamd *Schuldige seks* over de invloed van de Duitse bezetting op de strafvervolging van homoseksuelen in Nederland. Dit deed ze door de focus sterk op de rechtspraak te leggen. De stagnatie in het aantal veroordelingen van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog die het onderzoek van Koenders had laten zien was het startpunt van haar analyse. Zelf zegt ze hierover: ‘Dat wat onderbelicht was gebleven in de literatuur wordt nu in het centrum van de aandacht geplaatst’.⁴⁷ Zij startte haar onderzoek dus op de plek waar ze vond dat Koenders in zijn boek steken liet vallen, namelijk het negeren van het ten opzichte van voor en na de oorlog lage aantal arrestaties van homoseksuelen. Zij schreef haar onderzoek aan de hand van ‘close readings’ van documenten uit zedenzaken van homoseksuelen. Zij concludeert dat de vervolging niet door de bezetting is geïntensiveerd, maar dat de cijfers geheel passen in de tendens van zedelijkheidsoffensieven die ook voor en na de oorlog voorkwamen. De Tweede Wereldoorlog is een voorbeeld van een periode met een relatieve verslapping van de vervolgingen van zedendelicten, wat duidelijk een geheel ander licht werpt op de bezettingstijd dan het beeld van ongekende vervolging en repressie.

⁴⁴ Van der Klein, ‘Gevangen in slachtofferschap’, 76.

⁴⁵ Stam, ‘Homomonument’, 251.

⁴⁶ Marian van der Klein, *De Homo Commemorans en de bezetting: kanttekeningen bij een dominant discours*, <http://www.vertrouwen.nu/reactie_MarianvdKl.htm>, [Geraadpleegd op 29-5-2016].

⁴⁷ Tijsseling-Spek, *Schuldige Seks*, 152.

De roze driehoek?

De roze driehoek als symbool van de vervolging van homoseksuelen kwam in de publieke belangstelling terecht door het door Hans Neumann, onder het synoniem van Heinz Heger, geschreven boek *Die Männer mit dem rosa Winkel*. Hij beschreef het verhaal van Josef Kohout, die slachtoffer was geweest van de Duitse vervolging van homoseksuelen in Oostenrijk. Neumann schreef het verhaal over Kohouts tijd in de concentratiekampen Sachsenhausen en Flössenburg aan de hand van interviews met hem. Het gaat verder dan het bespreken van Kohouts tijd in de kampen, en levert ook commentaar op de behandeling van homoseksuelen ná de Tweede Wereldoorlog. Zij kregen net als in Nederland geen schadevergoeding en velen van hen werden na de bevrijding weer opgesloten in gevangenissen voor hetzelfde ‘misdrijf’, homoseksualiteit.⁴⁸ Het boek over Kohout kwam in 1972 uit en had een grote impact. Verfilmd en internationaal op de planken gebracht onder de titel ‘Bent’ heeft het een gigantisch publiek bereikt.⁴⁹

Erik Jensen zegt in zijn stuk uit 2002 genaamd ‘The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the memory of Nazi Persecution’ dat de publicatie van het verhaal van Josef Kohout een keerpunt is geweest in de geschiedenis van de LHBTQ-gemeenschap. Hij stelt dat homoactivisten uit de jaren zeventig mede door dit boek de perspectieven van de voorgaande generatie homoseksuelen begonnen mee te nemen in hun strijd en ze de roze driehoek begonnen te dragen als het symbool van hun homo-identiteit.⁵⁰ Een andere erfenis van het boek is de in de inleiding gegeven schatting van de aanwezigheid van meer dan 100.000 homo’s in de concentratiekampen.

Deze niet beargumenteerde schatting gaf een foutief maar zeer populair en veelgebruikt beeld van de ‘vergeten homocaust’.⁵¹ Door het boek kwam er dus internationaal meer aandacht voor de

Figuur 2

⁴⁸ Heinz Heger, *Die Männer mit dem rosa Winkel*, (Vastorf, 1972), 184. ; Dit uitblijven van een schadevergoeding veranderde pas in mei 2016 toen werd aangekondigd dat alle homoseksuelen die tot 1996 zijn opgepakt onder paragraaf 175 een schadevergoeding zullen ontvangen.

⁴⁹ John de Cecco, *A Sea of Stories: the Shaping Power of Narrative in Gay and Lesbian Cultures*, (Philadelphia, 2000), 28.

⁵⁰ Erik Jensen, ‘The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the memory of Nazi Persecution’, *Journal of the History of Sexuality*, 11, (2002), 325.

⁵¹ Koenders, ‘Vervolgingsijver’, 192.

vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog, soms vooral voor Hegers ongegronde uitspraken over de aantallen homo's in kampen. Een voorbeeld is figuur 2 waarin een homobeweging met de 80.000 'gemartelde en vermoorde homoseksuelen' uit de Tweede Wereldoorlog waarschuwt voor de gevaren van niets doen voor homo-emancipatie.

Toen Rüdiger Lautmann in 1977 het boek *The pink triangle. The persecution of homosexual males in concentration camps in Nazi Germany* uitbracht klonk er een realistischer geluid over de vervolging van homoseksuelen door de nazi's. Hij onderzocht aan de hand van de overgebleven stukken uit concentratiekamparchieven het aantal homoseksuelen die in concentratiekampen gevangen zaten en het lot van deze mannen. Lautmann deed dit voor elf uitsluitend in Duitsland gelegen concentratiekampen waardoor er een groot aantal kampen buiten beschouwing werd gelaten. Hij schatte de hoeveelheid officieel voor homoseksualiteit gevangen gezette personen op 7.500 tot 15.000.⁵² Deze schatting lag dus maar op een tiende van wat er voorheen werd geloofd. Door vroegere schrijvers als Kohout geschetste ideeën over het zeer van homoseksuelen bleven in Lautmanns boek echter wel overeind. Ook hij beschrijft de sociale positie van roze driehoek dragende gevangenen als ronduit slecht. Zij konden zich niet zoals andere groepen gevangenen organiseren om betere baantjes binnen het kamp te bemachtigen. Omdat ze vaker de zwaarste taken moesten verrichten was hun overlevingskans lager dan die van de andere groepen binnen het kamp. Deze lage overlevingskans kwam vooral door het idee: 'heropvoeding door hard werk'.⁵³ Als kanttekening hierop geeft Lautmann echter aan dat er geen sprake was van een duidelijk zwaardere behandeling van homoseksuelen in de kampen door medegevangenen. Lautmann droeg dus bij aan het nieuwe beeld over de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog

De roze driehoek was vanaf de jaren zeventig dus een internationaal bekend symbool dat tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaan was. Na de Tweede Wereldoorlog heeft de roze driehoek de rol gekregen van herdenkingssymbool voor de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de gevonden literatuur wordt er echter ook soms verwezen naar andere functies van de roze driehoek. In deze scriptie zullen deze functies in beeld worden gebracht om zo de huidige literatuur aan te vullen en een compleet beeld te geven van de functies van de roze driehoek. De vele facetten van dit symbool voor homomannen na de Tweede Wereldoorlog krijgen zo de aandacht die een complex symbool als de roze driehoek verdient.

⁵² Lautmann, 'The Pink Triangle', 143.

⁵³ Ibidem, 146.

Methode

Om de hoofdvraag van deze scriptie 'wat waren de functies van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig in de Nederlandse maatschappij?' te beantwoorden worden er drie deelvragen behandeld. Het eerste hoofdstuk gaat over de vraag: 'welke betekenis kenden de Nederlandse kranten tussen 1972 en 1998 toe aan de roze driehoek?'. Het tweede hoofdstuk richt zich op de persoonlijke verhalen van homomannen en de vraag: 'welke betekenissen had de roze driehoek in het leven van homoseksuelen vanaf de jaren zeventig?'. In het derde en laatste hoofdstuk wordt er gekeken naar hoe de betekenissen gevonden in de interviews zich verhouden tot die uit de krantenartikelen. In dit laatste hoofdstuk is er ook aandacht voor de vraag hoe materiële vormen van de roze driehoek zich tot deze betekenissen verhielden. Hieruit kunnen dan de uiteindelijke functies van de driehoek geconcludeerd worden. Om bovengenoemde vragen te beantwoorden wordt er een aangepaste vorm van de 'grounded theory'-methode gebruikt. Aan de hand van deze methode en de methode van 'oral history' wordt er gekeken naar twee verschillende soorten bronnen: landelijke krantenartikelen en interviews.

De krantenartikelen tonen de manieren waarop de roze driehoek in de maatschappij werd gezien. Aan de hand van krantenartikelen van het jaar 1972, toen het boek van Hans Neumann uitkwam, tot 1998, toen tijdens de Gay Games in Amsterdam de roze driehoek grotendeels was vervangen door de regenboogvlag, wordt er een beeld gegeven van de functies van de driehoek in maatschappelijk verband. Via krantendatabases Delpher en Lexis Nexis zijn alle kranten artikelen verzameld die de woorden 'roze driehoek' vermelden. Niet alle Nederlandse landelijke kranten zijn aangesloten bij deze databases waardoor er geen compleet beeld gegeven kan worden. Delpher en Lexis Nexis zijn echter de grootste databases die toegankelijk zijn op dit gebied, en daarom toch een goede plek om naar bronmateriaal te zoeken.

De tweede wijze waarop de betekenissen van de roze driehoek in dit onderzoek worden bekeken is door drie personen te interviewen die in deze periode volwassen waren. De geïnterviewde mannen zijn geboren in: 1960, 1951 en 1939. Het gaat hier om homoseksuelen die hun persoonlijke ervaringen met de roze driehoek in een persoonlijk interview uiteenzetten. Op deze manier worden de betekenissen duidelijk die de roze driehoek had voor deze homomannen. Aangezien er niet meer interviews zijn afgenomen moet er rekening worden gehouden met de beperkte hoeveelheid en beperkte variatie van de informatie uit de interviews. Deze homomannen vertellen over hun ervaringen en de invulling die zij aan de roze driehoek gaven. Hierdoor kunnen er geen universele uitspraken gedaan worden, maar omdat de mannen onderdeel van het toenmalige discours van de homobeweging waren, kunnen er wel relevante uitspraken gedaan worden over de betekenissen van de roze driehoek in het leven van homomannen in Nederland. Met de twee

verschillende soorten bronnen wordt er een beeld geschetst van de betekenissen van de roze driehoek in de maatschappij zonder persoonlijke ervaringen uit het oog te verliezen. Daarnaast zullen de betekenissen die in de bronnen gevonden zijn met elkaar vergeleken worden. Vanuit een analyse over de materiële vorm waarin de roze driehoek in deze betekenissen naar voren kwam zullen er functies van de roze driehoek worden geformuleerd. De overkoepelende methode die daarbij wordt gebruikt is een combinatie van de sociologische methoden 'grounded theory' en 'oral history'.

Volgens de 'grounded theory' methode begint het onderzoek met een vraag, niet met een hypothese.⁵⁴ Over deze vraag is vóór het begin van het onderzoek geen uitvoerig vooronderzoek gedaan. Bij het verzamelen van data wordt er dus zo min mogelijk met een bevooroordeelde blik naar de data gekeken. Tijdens het bekijken en bestuderen van de verzamelde informatie geeft de onderzoeker verschillende terugkerende thema's, ideeën of in dit geval betekenissen een code. Vanuit het opnieuw bestuderen en vergelijken van de codes en de data groepeerde de onderzoeker deze in concepten. Het draait in deze methode dus om het reflecteren op de data. Tijdens het analyseren en reflecteren worden de betekenissen van de roze driehoek geformuleerd.⁵⁵ Uit de ontwikkelde concepten worden uiteindelijk de betekenissen gecreëerd waarmee de hoofdvraag kan worden beantwoord. In tegenstelling tot andere onderzoeksmethoden wordt er dus geen hypothese beantwoord aan de hand van een theoretisch 'framework' maar wordt er gepoogd de bronnen zoveel mogelijk te laten spreken. Het constant vergelijken van data is van groot belang en met deze methode is het dus ook belangrijk de verschillende data, in dit onderzoek krantenartikelen en interviews, te vergelijken. Dit staat in het derde hoofdstuk.

Het toepassen van de 'grounded theory' zorgt in deze scriptie ervoor dat er verder wordt gekeken dan alleen de betekenis van de woorden 'roze driehoek'. Door de 'grounded theory' te gebruiken kan de rijkheid van de functies worden gevonden voorbij het symbool en de woorden. Een voorbeeld van hoe dit kan werken is het artikel 'Dude, you're a fag' van C.J. Pascoe uit 2005. In haar artikel gaat ze in op de manieren waarop het woord 'fag' wordt gebruikt door jongens op een middelbare school in de Verenigde Staten. Ze gaat echter verder dan alleen het gebruik van het woord, als men alleen naar het woord kijkt wijst het gebruik immers alleen op homofobie, aldus Pascoe. Door verder te kijken dan alleen het woord vond Pascoe een scala aan betekenissen die in eerder onderzoek niet gevonden waren.⁵⁶ De openheid waar dit onderzoek mee wordt gestart geeft eveneens een breder en completer beeld van alle functies en betekenissen die de roze driehoek met zich meedroeg.

'Grounded theory' is ontwikkeld door twee Amerikaanse sociologen, Barney Glaser en

⁵⁴ Kathy Charmaz, *Constructing Grounded Theory*, (Londen, 2006), 13.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Cheri Jo Pascoe, 'Dude, you're a fag', *Sexualities*, 8, 3, (2005), 329.

Anselm Strauss. Tijdens hun onderzoek naar het overlijden van ziekenhuispatiënten ontwikkelden zij de methode. Het onderzoek gebeurde aan de hand van memo's die ze schreven over hun bevindingen tijdens het interviewen van doktoren over de keuzes die gemaakt werden bij het behandelen van de gestorven patiënten in het ziekenhuis. 'Grounded theory' gaat dus uit van het belang van een 'tabula rasa' waarbij er zonder vooraf ontstane ideeën gekeken wordt naar de data.⁵⁷ Voor dit onderzoek wordt er zoals gezegd een aangepaste versie van deze methode gebruikt. Er is namelijk kritiek op de grounded theorie methode, voornamelijk op het feit dat het onmogelijk is om geheel zonder vooraf ontwikkelde ideeën naar data te kijken. Ook ontstaan er problemen bij praktische zaken als onderzoekers de 'grounded theory' naar de letter zouden volgen.

Door de praktische problemen die ontstaan bij de uitvoering van een puur 'grounded theory' onderzoek wordt er in deze scriptie gekozen voor een combinatie van 'grounded theory' en 'oral history'. De methode van interviewen zoals in deze scriptie wordt toegepast, doordat sturende vragen vermeden worden, goed aan bij het overkoepelende idee van 'grounded theory'. Het begin van 'oral history' als methode in de moderne geschiedschrijving wordt vaak toegeschreven als een resultaat van het werk aan de Columbia Universiteit in New York.⁵⁸ Aan deze universiteit werd in 1948 door de politicoloog Allen Nevis een interviewprogramma opgezet met als doel het systematisch opnemen van levensgeschiedenissen. Andere Amerikaanse universiteiten volgden snel met het adopteren van deze methode. Een verschil met de hedendaagse methode is dat de transcripties als de echte bronnen werden gezien en dat de daadwerkelijke opname vaak werden vernietigd. In de jaren zestig werd onder andere door de opkomst van draagbare cassette-recorders de populariteit van 'oral history' groter.⁵⁹ Deze popularisering zorgde ook voor een professionalisering, een voorbeeld hiervan was het wetenschappelijk tijdschrift *The Oral History Review* in 1967. De mening over de primaire bron van 'oral history' veranderde in die tijd van de transcriptie naar de opname.⁶⁰

In de jaren zeventig ging de ontwikkeling van 'oral history' in Europa gepaard met de democratiseringsbeweging in Groot-Brittannië. Daar richtte onder andere Paul Thompson, een sociale wetenschapper, zich op het verzamelen van de herinneringen van de gewone man. In *Voice of the Past: Oral History* uit 1978, inmiddels een standaardwerk, gaf hij een plek aan een groep mensen die normaal geen stem hadden in de geschiedschrijving. Anders dan de Amerikaanse meer institutionele traditie legde de Britse school zich meer toe op sociale, feministische, arbeiders- en

⁵⁷ Charmaz, *Grounded Theory*, 13.

⁵⁸ Leslie Roy Ballard, *History of Oral History: Foundations and Methodology*, (Plymouth, 2007), 12.

⁵⁹ Ibidem, 13.

⁶⁰ Barry Lanman and Laura Wendling, *Preparing the Next Generation of Oral Historians: An Anthology of Oral History Education*, (New York, 2006), 479.

regionale geschiedschrijving.⁶¹ De Britse tegenhanger van de *The Oral History Review* kwam in 1971 uit genaamd *The Journal of the Oral History Society*. De Britse traditie van 'oral history' heeft de Nederlandse tak die eind jaren zeventig opkwam sterk beïnvloedt met zijn minder geïnstitutionaliseerde aanpak en focus op emancipatorische groepen.⁶²

De Nederlandse 'oral history' school ontwikkelde zich sterk rond de Tweede Wereldoorlog en de ervaringen van de vervolgd en onderdrukt in de bezettingstijd. De thematiek van de Holocaust en trauma's hebben dus een grote rol gespeeld in de 'oral history' school in Nederland. Historica Selma Leydesdorff is de bekendste stem binnen de Nederlandse school.⁶³ Ze schreef boeken over trauma's als Srebrenica en de Watersnoodramp. In 1979 richtte Leydesdorff de Vereniging voor Historische Mondelinge Documentatie (VHMD) op en ze werd tevens directrice van de vereniging. Ze wordt veelal gezien als pionier van de Nederlandse mondelinge geschiedenis en in haar boek 'De mensen en de woorden, Geschiedenis op basis van verhalen' beschrijft ze het belang van deze vorm van geschiedschrijving: 'Oral history houdt zich bezig met de verhouding tussen de officiële geschiedenis zoals die in de boeken is vastgelegd en de individuele herinnering. Deze verhoudingen tussen geschiedenis en herinnering is altijd gespannen. Naast de gecanoniseerde versies van geschiedschrijving ontstaan steeds weer gesproken en geschreven tegengeschiedenissen – verhalen die gevoed worden door de herinnering en die veranderlijker en minder definieerbaar zijn dan de geschiedwetenschap. De herinnering kristalliseert uit in verhalen en symbolen die bepalend worden voor onze collectieve visie op het verleden.'⁶⁴ 'Oral history' is nu, mede door de 'linguistic turn' van de jaren 80 waarin de nadruk kwam te liggen op taal en de constructie van de realiteit, een vaste waarde in de geschiedschrijving.

Door 'oral history' en 'grounded theory' te combineren geeft dit onderzoek een overzicht van de roze driehoek als symbool en de functies daarvan. Dit zal door deze combinatie vanuit een maatschappelijk én persoonlijk perspectief gebeuren zonder een vooraf bepaalde theorie en hypothese. Hiermee poogt dit onderzoek een deel van de lacune in het onderzoek naar de functies van de roze driehoek na de Tweede Wereldoorlog op te vullen.

⁶¹ Ballard, *Oral History*, 23.

⁶² Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, (Amsterdam, 2011), 26.

⁶³ Marit Monteiro, *Gods predikers: Dominicanen in Nederland (1795-2000)*, (Hilversum, 2008), 844.

⁶⁴ Leydesdorff, *De woorden*, 9.

Hoofdstuk 1: Analyse krantenartikelen en de roze driehoek

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de betekenissen die aan de roze driehoek toegekend werden in landelijke krantenartikelen. Hierbij wordt niet gekeken naar de materiële verschijningsvormen van de roze driehoek, deze zullen in hoofdstuk drie naar voren komen. Op basis van de krantenartikelen wordt er een analyse gegeven van de verschillende betekenissen van de roze driehoek die in de kranten gevonden zijn. In de twee belangrijkste krantendatabases met Nederlandse kranten zijn 154 landelijke krantenartikelen gevonden waarin de woorden 'roze driehoek' worden vermeld. Deze artikelen zijn gevonden in Lexis Nexis en Delpher, de volgende zoekfilters zijn hiervoor gebruikt: landelijke krantenartikelen, 'roze driehoek' in de tekst met een maximale afstand van één woord en gedrukt tussen 1972 en 1998. Verspreid over een tiental kranten waaronder De Telegraaf, De Waarheid, Het Vrije Volk en het Nederlands Dagblad zijn er 203 verwijzingen gevonden die aan deze vereisten voldoen. Het grootste deel van de gevonden artikelen komen uit de jaren 1979-1989. De overige jaren zijn minder vertegenwoordigd in de data.

Deze artikelen zijn bestudeerd en de data is zo gecodeerd dat elke keer dat er naar de roze driehoek werd verwezen er een beschrijving van de betekenis/betekeningen van deze verwijzing gegeven werd. Hierbij is rekening gehouden met het samenlopen van betekenissen in een verwijzing, de verschillende betekenissen zijn in dat geval apart genoteerd. Uit de gevonden data zijn concepten gevormd zoals ze te zien zijn in tabel 1. Deze concepten tonen de verschillende manieren waarop er in artikelen verwezen werd naar de roze driehoek. Het samenvoegen van de data tot concepten was essentieel omdat er zonder vooropgezette codes naar de krantenartikelen is gekeken. Hierdoor kwamen er veel op elkaar lijkende maar toch licht verschillende codes in de data voor. Door de verschillende codes met elkaar te vergelijken zijn de uiteindelijke concepten ontstaan. Er zijn 13 concepten uit de data aangewezen. Van deze concepten zijn de betekenissen gevormd die in dit hoofdstuk worden besproken aan de hand van achtergrondinformatie en voorbeelden. Deze analyses leveren een scala aan betekenissen van de roze driehoek op zoals die beschreven zijn in de landelijke kranten van 1972-1998.

Symbool van de behandeling en positie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog

De eerste betekenis van de roze driehoek is het zijn van het symbool van de behandeling en positie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze betekenis focust zich voor een groot deel op de achtergrond van het symbool in plaats van de betekenis van het symbool in de tijd

Concepten	Aantal verwijzingen in krantenartikelen
Verwijzing naar de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog	40
Verwijzing naar de naam van de homogroep 'De Roze Driehoek' uit Eindhoven	34
Verwijzing naar symbool van activisme voor emancipatie homoseksuelen	32
Verwijzing naar symbool van homoseksualiteit drager	30
Verwijzing naar symbool van homocultuur	24
Verwijzing naar symbool van homobeweging	19
Verwijzing naar symbool van openstaan voor homoseksueel contact	6
Verwijzing naar symbool van vrouwelijke homoseksualiteit en cultuur	4
Verwijzing naar de vorm en kleur van het Homomonument te Amsterdam	3
Verwijzing naar symbool van mannelijke homoseksualiteit en cultuur	3
Verwijzing naar symbool van solidariteit met de emancipatie van homoseksuelen	1
Verwijzing naar symbool voor antifascisme	1
Verwijzing naar symbool van aids problematiek	1
Overig	5

Tabel 1

Totaal aantal verwijzingen: 203

van het schrijven van de artikelen. Er zijn drie concepten die samen deze betekenis vormen. Het verwijzen naar de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog is het meest naar verwezen concept uit de data. Deze historische lezing van het symbool wordt als eerste behandeld. De concepten: 'verwijzing naar symbool voor antifascisme' en 'verwijzing naar de vorm en kleur van het Homomonument te Amsterdam' verwijzen naar facetten binnen de betekenis die wel over de tijd van het schrijven van de artikelen gaat. Deze drie concepten vormen samen de historische betekenis van de roze driehoek. In de kranten is er het meest naar de geschiedenis van de roze driehoek verwezen als concept, echter is dit niet de betekenis met de meeste verwijzingen in totaal. De concepten die verwijzen naar de behandeling en positie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn wel de enigen die zich direct tot de geschiedenis van de roze driehoek verhouden. Hierdoor heeft deze betekenis een belangrijke plek binnen deze studie.

Het concept 'verwijzing naar de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog' is in twee groepen te verdelen. De eerste groep van artikelen binnen het concept gaat over de boeken, toneelstukken en films uitgebracht rond de 'homocaust' met 'roze driehoek' in de titel. Voorbeelden zijn artikelen in kranten met recensies en aankondigingen, deze leverden veel media aandacht op. Een voorbeeld hiervan stond in het sociaaldemocratisch dagblad 'Het Vrije Volk' in 1982. In de krant stonden toen recensies van een studie genaamd *Homo Holocaust* door Frank Rector en een Nederlandse versie van *Die Männer mit dem Rosa Winkel*. Het Vrije Volk schreef: "'Homo Holocaust" door Frank Rector, ondertitel: De uitroeiing van de homoseksuelen door de nazi's, gaat over de mensen in de concentratiekampen die een roze driehoek droegen: er zijn een half miljoen van hen geliquideerd. Een prima documentatie over een onderwerp dat weinig aan de orde kwam. (De Arbeiderspers — f 34,50). 'De mannen met de roze driehoek' door Heinz Heger is het verslag van een homoseksueel, die het kamp overleefde. Schokkend! (Pegasus — f 21,-)'.⁶⁵ Voor de lezers van deze aankondiging werd het leed en de vervolging van homoseksuelen dus sterk gekoppeld aan de roze driehoek, naar beide boeken werd immers gerefereerd met verwijzingen naar de driehoek. Deze recensies en aankondigingen van de boeken, veelal uit het einde van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig, tonen aan dat er aandacht was voor de roze driehoek en zijn betekenis tijdens de Tweede Wereldoorlog in de kranten. De boeken en andere media die over dit onderwerp gingen zorgden hiervoor.

De tweede groep artikelen binnen dit concept gaat over de conclusies en inzichten uit deze boeken over de 'vergeten vervolging' die de informatie aan een groter publiek verkondigde. Deze tweede focus richtte zich dus op het verspreiden van de kennis over het lot van de (Nederlandse) homomannen onder de nazi bezetting. Een sprekend voorbeeld hiervan is het stuk van Ben Maandag in het 'Het Vrije Volk' van 21 april 1988 getiteld 'Himmler over homo's: 'Even nutteloos als kippen die geen eieren leggen'. In dit krantenartikel wordt de roze driehoek als volgt beschreven: 'Homo's belandden in concentratiekampen. Ze werden herkend door de roze driehoek. En ondervonden binnen de groepen andere kampbewoners extra vernietigende aandacht.'. ⁶⁶ De manier waarop er naar de roze driehoek wordt verwezen verwijst specifiek naar de behandeling van homoseksuelen in de nazi concentratiekampen. Dit leverde aandacht op voor de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze aandacht wijst op een kentering binnen het beeld van er tijdens de Tweede Wereldoorlog de vervolgte groepen waren. homoseksuelen en andere 'vergeten groepen'

⁶⁵ 'Wat passeerde van '40 en '45', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (8-5-1982), <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010961067:mpeg21:a0341>>, [geraadpleegd op 17-5-2016].

⁶⁶ Ben Maandag, 'Himmler over homo's: 'even nutteloos als kippen die geen eieren leggen', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (21-04-1988), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd%3A010962799%3Ampeg21%3Aa0236>>, [geraadpleegd op 17-5-2016].

begonnen dus ook tot de herinnerde slachtoffers te horen.⁶⁷ Dat kranten hierover schreven en hier veelvuldig aandacht aan besteedden geeft weer hoe de roze driehoek langzaam tot een 'mainstream' symbool uitgroeide. Dat dit concept dus vooral in de beginjaren tachtig in artikelen voorbij kwam klopt volgens de tijdlijn zoals deze in de status quaestionis is geschetst. Met de groeiende kennis werd het symbool opgepakt door de homobeweging en kreeg het langzaam een andere betekenis.

Een ander facet binnen de betekenis van het verwijzen naar de Tweede Wereldoorlog is te vinden in het concept 'verwijzing naar de vorm en kleur van het Homomonument te Amsterdam'. In het artikel van de *Waarheid* uit 1981 genaamd: 'Homo-monument toegesneden op Westermarkt' staat het volgende: 'Het monument is bedoeld als teken dat de hedendaagse homobeweging nog denkt aan de homoseksuelen die door de eeuwen heen vervolgd en onderdrukt zijn. Het ontwerp gaat uit van de „roze driehoek", waarmee de nazi's de mensen aanduiden, die wegens hun geaardheid in concentratiekampen werden opgesloten.'. ⁶⁸ Het ontwerp refereerde dus direct naar de functie van herkenningsteken in concentratiekampen. Dit kwam qua vorm tot uiting in drie marmeren roze driehoeken op de Westermarkt te Amsterdam. De verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog en het leed van de homoseksuelen in die oorlog kwam tot stand met de roze driehoek als vorm. De quote laat ook een andere kant van het monument zien, het monument ging verder dan alleen het herdenken van de Tweede Wereldoorlog. Het herdenkt ook alle homoseksuele mannen en lesbische vrouwen die buiten de Tweede Wereldoorlog geleden en onderdrukt waren. ⁶⁹ Deze intentie sloeg aan binnen de homogemeenschap, in een steekproef uitgevoerd in de jaren negentig bleek dat de helft van de bezoekers geen directe verbinding meer legde met de Tweede Wereldoorlog bij het bezoeken van het monument. ⁷⁰ Het monument was dus meer dan een verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog en heeft net als de roze driehoek meerdere betekenissen. De roze driehoek werd in het monument nog gebruikt als in haar betekenis van herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Daar kwam de betekenis van activisme bij omdat het monument zich meer richtte op het lijden van homoseksuelen en lesbiennes door alle tijden heen. De roze driehoek stond voor herdenken, het monument heeft dit echter nooit louter alleen over de Tweede Wereldoorlog gedaan en heeft mede daardoor een bredere betekenis gekregen.

Het concept van de roze driehoek als symbool van antifascisme is slechts eenmaal in een krantenartikel teruggekomen. Het belang van de roze driehoek ligt dus niet zozeer in het speciaal tegen de Nazi's demonstreren, het is meer een symbool van de vervolging van homoseksuelen.

⁶⁷ Stam, 'Homomonument', 249-250.

⁶⁸ 'Homo-monument toegesneden op Westermarkt', *De Waarheid*, (15-4-1981), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010377412%3Ampg21%3Aa0>>, [geraadpleegd op 27-5-2016].

⁶⁹ Stam, 'Homomonument', 248.

⁷⁰ Ibidem, 253.

Symbolen als de antifascisme cirkel richtten zich echt op de bestrijding van neonazi's en fascisten terwijl de roze driehoek zich meer op de geschiedenis van de vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog richtte.

De roze driehoek speelt in deze betekenis dus in op het slachtofferschap van de homoseksuelen en de 'identity politics of memory' die daarbij horen. Om het dragen van een symbool dat direct in verband staat met de vervolging en de afschuwelijkheden van de concentratiekampen beter te begrijpen kijken we naar het werk van Jay Winters: *Sites of memory, sites of mourning*. Winters schrijft over een soortgelijk symbool (een Eerste Wereldoorlogsmonument in een Engels dorp met veel omgekomen zonen) waarbij de horror en de overledenen waar het symbool voor staat worden vergeten waarna het symbool een nieuwe en meer hoopvolle betekenis krijgt. Oorlogsmonumenten worden niet op de borst gedragen maar zijn toch prominent in de herinneringscultuur van gemeenschappen en in het straatbeeld aanwezig. Deze link tussen identificatie met een symbool en het leed van een trauma dat achter het symbool zat bestond ook voor de roze driehoek. Net als oorlogsonderscheidingen werd de roze driehoek een hoopvol en bijna glorieus symbool van de oorlog, ditmaal niet voor veteranen en verzetstrijders maar voor homoseksuelen, en werden de slachtoffers en het trauma vaak weggedrukt. In deze betekenis is te zien dat het symbool meerdere kanten kende. De geschiedenis van de roze driehoek zorgde ervoor dat de Tweede Wereldoorlog een belangrijke plek kreeg in de betekenis van de driehoek, dit zorgde er echter niet voor dat er geen plaats was voor andere betekenissen. Deze worden hieronder beschreven.

Symbool van homoactivisme en homo-emancipatie

De tweede betekenis van de roze driehoek in de krantenartikelen is de roze driehoek als symbool van homoactivisme en homo-emancipatie. Drie vaak voorkomende concepten vormen samen met een klein concept deze betekenis, uit de data is dit de meest naar verwezen betekenis. De drie meest voorkomende concepten die samen deze betekenis vormen zijn: 'Verwijzing naar de naam van de homogroep 'De Roze Driehoek' uit Eindhoven', 'Verwijzing naar symbool van activisme voor emancipatie homoseksuelen', 'Verwijzing naar symbool van homobeweging' en het kleine concept is: 'Verwijzing naar symbool van solidariteit met de emancipatie van homoseksuelen'. De concepten binnen deze betekenis richtten zich dus op de betekenis van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig. Anders dan de eerste betekenis zijn deze geheel gericht op de betekenis van de roze driehoek in de tijd van het schrijven van de artikelen. De roze driehoek kreeg dus een activistische betekenis en werd ook veel op deze manier in de kranten gebruikt. Om dit te kunnen begrijpen is het van belang de verschillende facetten te beschrijven van deze betekenis.

Een opmerkelijk vaak voorkomend concept is de roze driehoek als naam van de bekende en beruchte flikker en pottengroep de Roze Driehoek uit Eindhoven. Deze groep, opgericht eind jaren zeventig, stond vooral bekend om zijn acties en de opzienbarende meningen die zij hiermee verspreidde. Deze acties kregen veel publiciteit, ook buiten Eindhoven. Niet alleen de kranten hadden interesse in het doen en laten van deze groep, ook de autoriteiten hielden de groep nauwlettend in de gaten. Een van de bekendste acties van de groep was het verspreiden van het boekje 'Vies is lekker' onder basisschoolkinderen, waarvoor leden van de groep ook zijn opgepakt. Hierover schrijft het communistisch dagblad *De Waarheid* op 3 december 1986: 'Seks ligt tussen ouders en kinderen nog steeds moeilijk, vooral minder gebruikelijke vormen van seks. Het boekje „Vies is lekker“, waarin zaken als pisseks en pedofilie onomwonden worden beschreven (en getekend), riep dan ook de nodige weerstanden op en kwam de initiatiefnemers, de Roze Driehoek in Eindhoven, te staan op een aantal gesneuvelde ruiten. Met name het feit dat de boekjes aan schoolkinderen werden uitgedeeld, wekte verontwaardiging.'⁷¹ Als naam van een homogroep werkte de roze driehoek op twee manieren. Enerzijds gaf het de vereniging een duidelijk herkenbaar logo en term als naam. Daarnaast gaf het de groep ook meteen een activistisch betekenis met de achtergrond van de vervolging. Dit laatste werkte echter twee kanten op, door de bekende groep de Roze Driehoek verkreeg het symbool ook meer bekendheid in Nederland en dan vooral als symbool van homoactivisme. Door de link tussen de groep en de roze driehoek kreeg het symbool dus een sterk activistische betekenis. Echter dit is niet het enige veelvoorkomend concept binnen deze betekenis, dus niet alleen de Roze Driehoek gaf de activistische betekenis aan de roze driehoek.

Zeeuwse schrijver Hans Warren zei in een interview met *de Waarheid* in februari 1984: 'Ik houd er niet van om in een bepaalde hoek gedrukt te worden. Ik erger me aan die overdadige poespas waarmee het (de homo-emancipatie, L.J.) nu weer aan de man gebracht moet worden. Zelf ga ik bijvoorbeeld niet voor COC-groepen praten of met een roze driehoek lopen. Maar ik kan er wel nijdig om worden als ik merk dat er nog steeds discriminatie bestaat. Ik kan me wel voorstellen dat mensen zich duidelijk als homoseksueel willen manifesteren en ben me er van bewust dat ik mede profiteer van wat anderen bereikt hebben.'⁷² Dit is een duidelijk voorbeeld van de roze driehoek als symbool van activisme en de emancipatie van homoseksuelen. Het

Figuur 3

⁷¹ Jeanne van Velsen-Hoogland, 'Vies is lekker, maar lekker is niet vies', *De Waarheid*, (3-12-1986), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010471682%3Ampg21%3Aa0071>>, [geraadpleegd op 27-5-2016].

⁷² Koen Hilberdink, 'Interview met Hans Warren', *De Waarheid*, (27-2-1984), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010378398%3Ampg21%3Aa0099>>, [geraadpleegd op 27-5-2016].

dragen van de roze driehoek als speldje of button staat voor Warren voor een activistische homo zijn (figuur 3). Hij wil door dit beeld zelf geen roze driehoek dragen vanwege de achterliggende boodschappen en de manier waarop de emancipatiebeweging deze overbrachten. Ook in andere artikelen maakten homo's en lesbiennes duidelijk of ze wel of niet een speldje dragen. Dit beslist voor hen dan of ze een 'barricadehomo' of 'demonstreerpot' of juist 'gewoon normaal' waren. Deze artikelen laten zien dat de betekenis van de roze driehoek niet voor iedereen hetzelfde was. De roze driehoek bakende binnen de homogemeenschap dus ook groepen af, in deze betekenis de groepen van activistische en niet activistische homoseksuelen.

Één artikel schrijft over het uitdelen van driehoeken op straat en over de verschillende reacties van de voorbijgangers. De roze driehoek stond in dit artikel voor het laten zien van solidariteit voor de homo-emancipatie door heteroseksuelen. De roze driehoek werd dus in de kranten vaak als synoniem van het activisme van de homobeweging gebruikt. In het hiervoor beschreven artikel wordt ook het COC genoemd als manier om je activisme duidelijk te laten zien. Het activisme wordt gezien als iets vanzelfsprekend en van die tijd, de Tweede Wereldoorlog wordt er in sommige artikelen wel bij betrokken maar het symbool gaat in de meeste artikelen binnen dit concept verder dan dat. Het overwonnen leed zorgde ervoor dat er activisme kon bestaan en dat er gestreden moest worden tegen mogelijke en nog bestaande discriminatie. Als symbool was de roze driehoek dus sterk verbonden met homoactivisme.

Het concept van de roze driehoek als symbool van de homobeweging valt daarom ook onder de betekenis van de roze driehoek als symbool van activisme. De homobeweging gebruikte immers het symbool voor herkenbaarheid van de beweging en als blijk van hun activisme. Anne Lize van der Stoel zei, 'Het teken (de roze driehoek), destijds bedoeld als teken van schande, is door de lesbische en homobeweging omgezet in het teken van zelfbewustzijn en kracht'.⁷³ Dit interview laat zien dat de roze driehoek voor veel mensen sterk gekoppeld was aan de homobeweging in Nederland. Van der Stoel ging zelfs zo ver dat ze de evolutie van 'teken van schande' naar 'teken van zelfbewustzijn en kracht' in zijn geheel toeschreef aan de homobeweging. Zoals hiervoor is beschreven zijn er meer actoren geweest die hier aan hebben bijgedragen. Dit wil niet zeggen dat bij het adopteren van de roze driehoek de homobeweging niet sterk heeft bijgedragen bij het tot stand komen van deze betekenis van de roze driehoek. De roze driehoek werd door de homobeweging gebruikt als een symbool van herdenking en verzet, hierin past het strijdbaar maken van slachtofferschap zoals eerder werd beschreven binnen de 'identity politics of memory'. Het COC gebruikte de roze driehoek in veel uitingen waardoor de twee nog sterker samen kwamen in het publieke oog.

⁷³ 'Het eerste homo-monument', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (7-9-1987), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010962473%3Ampg21%3Aa0142>>, [ge raadpleegd 27-5-2016].

Interessant is het artikel 'Stonewall twintig jaar later' uit *De Waarheid* uit 1989. In dit artikel komt de voor de schrijver veranderende betekenis van het symbool eind jaren tachtig naar voren. Een activistische homoseksueel zegt in het artikel het volgende: 'Als de roze driehoek alleen nog maar een charmante broche is of een leuk oorhangertje, dan loop ik liever in een ordinaire jurk met maffe sjaaltjes en een tasje. Daar kun je tenminste nog mee terugslaan.'⁷⁴ Hieruit is op te maken dat de activistische betekenis van de roze driehoek eind jaren tachtig begon te verzwakken en dat dit wrijving veroorzaakte voor homo's die de driehoek droegen voor zijn activistische betekenis. Voor de schrijver is het symbool zodra het zijn activistische karakter verliest niet meer belangrijk, het moet voor hem een wapen zijn voor het homoactivisme. In een ander artikel, ditmaal in het *Vrije Volk* ook uit 1989, staat dat 'de tijd van de roze driehoek over is'.⁷⁵ Hierbij gaat het meer om het dragen van de roze driehoek maar uit de artikelen klinkt ook een vermoeidheid rond de roze driehoek die in de laatste jaren van de jaren tachtig opkwam. De roze driehoek werd door de homobeweging en anderen mede gebruikt om de opname van homoseksuelen in de WUV te bewerkstelligen. Een verklaring voor het wegvallen van de activistische betekenis eind jaren tachtig is dat deze opname in 1986 werd doorgevoerd. Deze overwinning voor de homobeweging kan hebben geleid tot het feit dat de roze driehoek met zijn directe link met de Tweede Wereldoorlog kracht verloor. Ook in de hoeveelheid artikelen na 1989 is er een sterke daling van verwijzingen naar de roze driehoek te zien. Een van de mogelijke oorzaken is dus dat de sterk activistische betekenis in combinatie met de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog zijn actualiteit verloor.

De roze driehoek als symbool van homoactivisme en homo-emancipatie hing voor een groot deel samen met de achtergrond van het symbool. Zo is dus te zien hoe de betekenissen nauw bij elkaar horen. De homobeweging pakte de driehoek als symbool vanwege de kracht van het trauma van de Tweede Wereldoorlog en de oproep tot strijd die het symbool daarna met zich mee droeg. Het hernemen van symbolen en namen was een krachtige vorm van 'empowerment' binnen de roep om emancipatie. Naast de roze driehoek zijn ook scheldwoorden als flikker en pot in die jaren omgevormd tot geuzennamen en gebruikt als een vorm van identificatie voor homoseksuelen. De roze driehoek past dus goed bij de emancipatiestrijd van de homobeweging. Echter ligt de neergang van het symbool ook in diezelfde activistische betekenis, mede door de veranderende positie van homoseksuelen in de maatschappij en het succes van de strijd rond de wet WUV.

⁷⁴ Wil van Berge Genegouwen, 'Stonewall 20 jaar later', *De Waarheid*, (24-06-1989), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010472721%3Ampg21%3Aa0076>>, [geraadpleegd op 28-5-2016].

⁷⁵ Carine Neetjes, 'Alleen de prins op het witte paard zit niet in de kaartenbak', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (28-01-1989), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010963132%3Ampg21%3Aa0438>>, [geraadpleegd 28-5-2016].

Roze driehoek als symbool van homoseksualiteit

De laatste betekenis die uit de krantenartikelen gehaald is gaat over de roze driehoek als symbool van homoseksualiteit. Dit is een fundamenteel andere betekenis dan de andere twee betekenissen. De achtergrond van het symbool en de betekenis van de roze driehoek die de drager er aan gaf geven het symbool de betekenis en beschrijven de kracht van het symbool. Dit symbool laat echter een andere kant zien: hoe het symbool naast homoseksuelen die de driehoek dragen gezien werd door buitenstanders. Hierin zijn drie concepten te onderscheiden: 'Verwijzing naar symbool van homoseksualiteit drager', 'Verwijzing naar symbool van homocultuur' en 'Verwijzing naar symbool van openstaan voor homoseksueel contact'. Deze verschillende concepten verwijzen allemaal naar een betekenis, het staan voor herkenningspunt van homoseksualiteit. De kleine concepten 'Verwijzing naar symbool van vrouwelijke homoseksualiteit en cultuur' en 'Verwijzing naar mannelijke homoseksualiteit en cultuur' zijn opgenomen in het concept over homocultuur in het algemeen. Deze scriptie zal niet diep ingaan op de scheiding tussen vrouwen en mannen in de homobeweging en de verschillende manieren waarop door beide groepen de roze driehoek werd gezien. Daarom is er gekozen om deze twee concepten op te nemen in één breder concept. Met deze laatste betekenis van het symbool gehaald uit de krantenartikelen wordt er een functionele kant beschreven van wat de roze driehoek voor de kranten betekende.

Bij concept 'verwijzing naar homoseksualiteit drager' ging het in de artikelen negen van de tien keer om het dragen van de roze driehoek. In dit geval gaat het dus niet om het verleden van de roze driehoek of over de emancipatie van de homobeweging maar louter om het feit dat de roze driehoek de drager herkenbaar maakte als homoseksueel. Op deze manier werd er in krantenartikelen veel naar de roze driehoek verwezen. Vaak gebeurde dit rondom de invoer van Wet Gelijke Behandeling toen er in krantenartikelen discussies werden gevoerd over het opnemen van homoseksualiteit in de wet. In het artikel van De Waarheid uit 1984 gaat het over het CNV dat als vakcentrale homoseksuelen op de werkvloer wilde verdedigen. Zij schrijven als volgt over discriminatie van homoseksuelen op de werkvloer: 'Er mag geen sprake zijn van afwijkend (homoseksueel, L.J.) gedrag. De vraag kan worden opgeroepen wat dat nu feitelijk is. Een „coup soleil“, een oorringetje, een roze driehoek, heupwiegende achterwerken? Ook wordt de vraag opgeworpen waarvan het gedrag dan wel afwijkt?'. In het artikel wordt er gesproken over manieren waaraan je kon aflezen of iemand homoseksueel was. Deze worden in het artikel verworpen maar de roze driehoek blijft dus voor het CDA, waar het artikel kritiek op heeft, een teken van de homoseksualiteit van de drager. Of de roze driehoek nu als speldje, oorbel, ketting of als opdruk op een T-shirt werd gedragen, het was een teken van de homoseksualiteit van de drager. Het feit dat er in dertig artikelen op deze manier naar de roze driehoek wordt verwezen en er slechts één artikel

gaat over solidariteitsdragers wijst erop dat voor de kranten bijna uitsluitend door mensen binnen de homogemeenschap de roze driehoek werd gedragen en het een teken van hun seksualiteit was. In dit concept zit dus een sterke verwijzing naar de homo-emancipatie maar daar richtten de artikelen zich niet op. De artikelen gaan niet over de keuze van de drager maar over de implicaties die het dragen van de roze driehoek heeft. Zij zien het dragen van de roze driehoek als reden voor christelijke bedrijven om een homoseksueel te ontslaan. Dit levert een beeld op van de betekenis die de buitenwereld aan de roze driehoek gaf: in dit geval een duidelijk teken van de homoseksualiteit van de drager.

Het concept van de roze driehoek als symbool voor homocultuur komt het dichtst bij de betekenis van de regenboogvlag in de huidige homowereld. Bij dit concept, de roze driehoek als verwijzing naar homocultuur, gaat het erom dat door het gebruik van de roze driehoek iets binnen de homocultuur valt. Een dansfeest gepromoot met de roze driehoek werd opeens een homodansfeest. Ook konden bedrijven zich zo duidelijk profileren en konden ze zo een afbakening qua doelgroep maken. In 1985 stond er een artikel over een café dat door het gebruik van de roze driehoek gevonden kon worden door de beoogde clientèle. Café Verkeerd uit Doetinchem was opgericht om homomannen en lesbiennes uit de Achterhoek samen te brengen, hiervoor hadden ze wel een ruimte voor nodig. Bart Loerink en Pieter Hoens schreven over deze zoektocht: 'Zalencentrum Wildenbeest had als één van de weinigen geen problemen met het onderbrengen van de groep, eens per twee weken. Niet dat er groot homosoos op de gevel geschilderd werd. Geen roze vlaggen en neonlichten. Maar daar hadden de zes ook helemaal niet om gevraagd. Alleen wilden ze dat bordje in de etalage waarin het woordje verkeerd en een in de A geschilderde roze driehoek de enige aanwijzing vormen voor het feit dat de soos zich niet in de eerste plaats richt op disco- en bruiloftgangers. Het wordt trouwens elke keer achter één van de ruiten gehangen.' ⁷⁶ Hieruit blijkt dus dat Café Verkeerd niet veel meer nodig had dan een suggestieve naam en een kleine roze driehoek in het logo om aan de bezoekers duidelijk te maken dat het ging over een homocafé. Dit kwam veel voor en was het makkelijkst te herkennen gebruik van de roze driehoek in het straatbeeld naast het dragen van een speldje. De roze driehoek maakte dus bedrijven, organisaties etc. herkenbaar als op homo's gerichte activiteiten, dit was niet alleen voor homoseksuelen duidelijk zo blijkt uit de artikelen want ook heteroseksuelen gaven deze betekenis aan de roze driehoek. Dit zorgde voor een marketingwaarde van de roze driehoek, dit is een veel minder idealistische of historische benadering dan hiervoor naar voren is gekomen.

Een ander interessant concept dat in sommige krantenartikelen voorkwam was de roze

⁷⁶ Bart Luirink en Peter Hoens, 'Potenrammers? Mensen weten hier niet eens wat een poot is!', *De Waarheid*, (29-6-1985), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010378577%3Ampg21%3Aa0129>>, [geraadpleegd op 28-5-2016].

driehoek als symbool voor het openstaan voor (seksuele) contacten. In deze artikelen werd de driehoek beschreven als een soort uithangbord voor mensen die homoseksuele contacten zochten. In het Vrije Volk van 15 juni 1982 schrijft een heteroman daarover: 'In het homowereldje is het nu geaccepteerd dat je een roze driehoek op je revers draagt om aan te tonen dat je homo bent en misschien contact zoekt met een ander homo. Ik vind dat erg positief. Want het haalt niet alleen de homofilie uit het verdomhoekje, het is tevens een duidelijk herkenningsteken. Een homo die waar dan ook een ander ziet met z'n driehoekje weet dan waar hij of zij aan toe is. Dus waarom niet een teken voor vrijgezellen die hetero zijn.'.⁷⁷ Hieruit komt naar voren dat de roze driehoek bekend was onder de heterosamenleving, ditmaal als herkenningsteken van het openstaan voor ontmoetingen met andere homoseksuelen. Het is echter de vraag of homoseksuelen dit ook als een van de betekenissen van de driehoek zagen. Dit concept kwam slechts in enkele artikelen terug en vaak vanuit de visie van een buitenstaander. Deze betekenis lijkt daardoor meer in de heterowereld te bestaan, wellicht door de stempel van promiscue die de homogemeenschap met zich meedroeg.

De behandelde betekenissen schetsen samen een duidelijk beeld van de roze driehoek in de Nederlandse kranten. Met in de beginjaren de sterke aandacht voor de achtergrond van de roze driehoek en de daarop volgende veranderende betekenis van herdenken naar strijd zie je een breed scala aan betekenissen voorbij komen. Hiermee is dus ook een tijdlijn te schetsen. Met de wetenschappelijke aandacht voor de vervolging van homoseksuelen in de jaren zeventig en begin jaren tachtig groeit de aandacht voor de roze driehoek in de kranten. Dit werd mede gevoed door de strijd die de homobeweging voerde om homoseksualiteit in de WUV op te laten nemen. Met deze groei komen er steeds meer activistische invullingen bij de al bestaande betekenis van herdenken. Het is belangrijk te concluderen dat de ene betekenis de andere niet vervangt maar dat de betekenissen van het symbool groeiden en verschoven. De betekenis van het zijn van het symbool van de homocultuur die naast herdenken opkwam was ook in de tweede helft van de jaren tachtig sterk aanwezig, dit kan gezien worden als de piek van het symbool. Waarschijnlijk al na 1986 maar in de artikelen pas waar te nemen na 1989 verliest de roze driehoek zijn activistische betekenis waardoor het symbool steeds meer alleen het symbool van de homocultuur werd. De regenboogvlag komt op en vervangt de roze driehoek met minder verwijzingen naar het leed van homoseksuelen uit de geschiedenis en minder oproep tot activisme. Dit paste beter in het beeld van de homo's en lesbiennes in Nederland die op dat moment hun plek in de maatschappij duidelijker tot uiting zagen komen.

⁷⁷ Jim Postma, 'Vrij gezellig?', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (15-7-1982), <<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd%3A010961123%3Ampg21%3Aa0263>>, [geraadpleegd op 28-5-2016].

Hoofdstuk 2: Interviews en de roze driehoek

Door de jaren heen zijn de betekenissen van de roze driehoek, zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, veranderd. In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de manieren waarop de roze driehoek een rol speelde in het leven van verschillende homomannen in Nederland en hoe deze veranderden door de jaren heen. Wat betekende de roze driehoek voor hen en hoe werd de roze driehoek door de homomannen en hun omgeving gebruikt? Aan de hand van drie interviews met homoseksuele mannen wordt dit hoofdstuk geschreven. Er wordt per interview een beeld gegeven van het leven van de geïnterviewde en de wijze waarop de roze driehoek een rol speelde in zijn levensverhaal. Aan de hand van een drietal fases worden de interviews daarna geanalyseerd. Deze fases geven een beeld van de roze driehoek in verschillende stadia van gebruik: het begin, de piek en de neergang.

De geïnterviewde homomannen

Psycholoog P. Klaver is de jongste van de geïnterviewden. Geboren in 1960 in het Liemerse Lobith groeide hij als enig kind op. Hij verhuisde in de eerste jaren van de jaren tachtig naar Nijmegen en begon daar meer met zijn homoseksualiteit te doen. Na deze ‘coming out’ werd hij lid van het COC en begon zich ook in de activistische kant van Nijmegen, niet per se homoactivistisch, te mengen. Toen Klaver lid werd van het COC kwam hij voor het eerst in aanraking met de roze driehoek: ‘Toen je je aanmeldde bij het COC kreeg je een soort van starterpakket zal ik maar zeggen, wat literatuur en Sec heette hun blad toen, ik denk dat ik het daaruit gehaald heb’.⁷⁸ Voor zijn lidmaatschap bij het COC had hij nog geen weet van de roze driehoek, ook had hij geen dragers van de roze driehoek opgemerkt. Klaver droeg de roze driehoek in de jaren tachtig naar vrijwel alle sociale situaties en plekken. Naar zijn ouderlijk huis droeg hij de driehoek niet. Dit uit angst om gezien te worden als ‘lawaaijerige oproerkraaijer’, niet om hun visies op homoseksualiteit.⁷⁹ Zelfs op zijn werk en tijdens zijn vervangende dienst droeg hij de roze driehoek. Hierop kreeg hij weinig tot geen reactie van de mensen om hem heen en de mensen op straat: ‘Dat is nooit gebeurd. Nee. Het is in die zin een enorme sof, want het heeft, het heeft bij mij nooit.. mensen hebben me wel eens gevraagd (wat de roze driehoek inhield, L.J.)... maar ik vind sowieso mensen vrij terughoudend.’.⁸⁰ De redenen om de roze driehoek te dragen van Klaver waren om zijn eigen activisme te laten zien en ook als teken van solidariteit voor de vervolgte homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Klaver beleefde de

⁷⁸ Bijlage 1: *Samengevat interview met P. Klaver*, (14-5-2016), 52.

⁷⁹ Ibidem, 53.

⁸⁰ Ibidem, 52.

opkomst van de regenboogvlag in het tweede deel van de jaren tachtig bewust. Hij beschreef hoe de roze driehoek daardoor langzaam aan terrein verloor. Hij sprak dan vooral over de tweedeling in de homogemeenschap: de homo's die voor gezelligheid, feestjes en de regenboogvlag gingen ('de Dukenburgnichten') en de activistische homo's die de roze driehoek droegen.

A. Apeldoorn werd in 1951 geboren te Schiedam. Hij woonde zijn gehele jeugd in en rond Schiedam maar in zijn latere leven woonde hij een lange tijd in Zeist. Apeldoorn kwam op zijn zestiende uit de kast toen hij van een katholieke kostschool werd gestuurd vanwege seksueel contact met een andere jongen. Hij werd vanaf zijn achttiende actief bij het COC en de Hervormde kerk met zijn toenmalige vriend. Hij kocht bij het COC zijn eerste roze driehoek en zei hierover: 'Het meest activistisch was ik toen ik jong was, het verhaal over de roze driehoek en herdenken dat heeft het meeste indruk gemaakt. Ik was op een gegeven moment ook heel trots op die roze driehoek. Ik ging inderdaad naar herdenkingsbijeenkomsten en daar zat ik dan keurig met de roze driehoek echt in het zicht en naderhand bij demonstraties enzo. en waar het zo uitkwam.'.⁸¹ Voor Apeldoorn was de roze driehoek dus sterk verbonden met de Tweede Wereldoorlog maar voor hem persoonlijk vooral met zijn eigen 'coming out'. Hij droeg de roze driehoek tijdens zijn studie en op andere plekken vooral om 'even te laten zien: ik ben homo'.⁸² Familieleden hebben hem bij het dragen van de roze driehoek wel eens de vraag gesteld of het nou wel nodig was die driehoek, maar hij is nooit in elkaar geslagen of in een ruzie terecht gekomen door het dragen van de roze driehoek. Hij zag geen verschil in de reactie op het dragen van de roze driehoek van zijn omgeving tijdens zijn tijd in Schiedam en zijn tijd in Zeist. Apeldoorn stopte midden jaren tachtig met het dragen van de roze driehoek na zijn breuk met het COC. Daarna droeg hij de roze driehoek alleen nog maar op de Nationale Dodenherdenking. Nadat hij zelf gestopt was met zijn activisme was de roze driehoek voor hem alleen een stuk herdenking van de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De oudste homoman die geïnterviewd is voor deze scriptie is C. van Erp. Van Erp is in 1939 geboren in het Achterhoekse Silvolde. Hij kwam pas op zijn 32ste uit de kast, meteen ook op zijn werk. Hij ging in de jaren tachtig aan de Sociale Academie in Eindhoven werken en kwam daar in contact met de Roze Driehoek de Eindhovense groep. 'Ze hadden een hele fanatieke, ze hadden een hele politieke groep hé. Ze experimenteerde ook met van alles en nog wat, met mannelijkheid en wat we nu eigenlijk gender zouden noemen. Mannelijkheid en vrouwelijkheid, studenten kwamen ook de ene week in leer op school en de andere week in een rokje, dezelfde studenten.'.⁸³ Op zijn werk kwam hij studenten tegen die de roze driehoek droegen waarna hij hem zelf ook meteen ging dragen. Hij deed dit uit een trots op zijn homoseksualiteit te laten zien maar ook zichtbaarheid van

⁸¹ Bijlage 2: *Samengevat interview met A. Apeldoorn*, (4-5-2016), 58.

⁸² Ibidem, 59.

⁸³ Bijlage 3: *Samengevat interview met C. van Erp*, (16-4-2016), 63.

om de strijd voor emancipatie zichtbaar te maken. Over de mensen die de roze driehoek droegen zei hij: 'Het was vooral voor mensen die er voor uit wilden komen dat ze homo waren, dat was echt het punt.'⁸⁴ Als hij in Nijmegen was voelde hij dat de positie van de roze driehoek anders was dan in Eindhoven: 'Ja je had door die vereniging in Eindhoven veel publiciteit, maar hier in Nijmegen niet, hier moest je het uitleggen. Een heel duidelijk verschil'.⁸⁵ Over de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog van de driehoek vond hij ook dat het vaak moest worden uitgelegd. Voor hem was de betekenis van de Tweede Wereldoorlog iets van: 'Op de achtergrond, niet op de voorgrond het was veel meer.. Heel veel mensen wisten ook niet dat... dat moest je ook steeds uitleggen ook he. Waarom die roze driehoek, die dachten dat de roze kleur van homo's was want 'dat vinden ze leuk'. Die houden van roze, lekker zacht kleurtje.'⁸⁶ Onder de dragers was het volgens hem wel bekend maar werd er heel weinig met de geschiedenis gedaan. Van Erp heeft geen duidelijk breukmoment met de roze driehoek, vanaf eind jaren tachtig ging het voor hem meer geleidelijk weg met het hoogtepunt van de aids epidemie. De roze driehoek als symbool heeft voor Van Erp veel minder betekenis nu dan dat het toen had.

Ondanks het feit dat er maar drie geïnterviewden zijn worden de betekenissen die de mannen geven aan de roze driehoek in dit onderzoek als een van de uitgangspunten genomen. De drie geïnterviewde mannen zijn allen immers onderdeel geweest van de homogemeenschap in de jaren die in dit onderzoek worden onderzocht. Zij hebben allen de roze driehoek gebruikt en hebben er een betekenis aan gegeven. Dit betekent dat ze een relevant beeld geven van de betekenissen van de roze driehoek binnen de homogemeenschap. Er wordt een beeld gegeven van de roze driehoek in verschillende regio's zoals Schiedam, Zeist, Eindhoven maar vooral Nijmegen. Dit betekent dat er geen beeld gegeven kan worden van de gehele Nederlandse situatie. Ook zijn twee van de drie geïnterviewden afkomstig uit het oosten van Nederland en opgegroeid in een klein dorp. Hierdoor zullen de ervaringen anders zijn dan bijvoorbeeld die van een geboren en getogen Amsterdammer. Dit wil niet zeggen dat er geen conclusies getrokken kunnen worden uit de informatie verstrekt door de homomannen, er moet alleen rekening gehouden worden met de beperkte variatie in de locatie, de verschillende ervaringen en de achtergronden. De 3 mannen zijn verspreid over de jaren 1939 tot 1960 geboren wat een gevarieerd beeld geeft van onderzochte jaren. De interviews leveren mede hierdoor een breed scala aan betekenissen van de roze driehoek op.

⁸⁴ Bijlage 3, 63.

⁸⁵ Ibidem, 65.

⁸⁶ Ibidem, 66.

Het ontdekken van de roze driehoek

De geïnterviewde homomannen kwamen veelal in contact met de roze driehoek via de homobeweging. Het COC bijvoorbeeld, waar naast gezelligheid ook activistische activiteiten gevonden konden worden, promootte de roze driehoek. De COC gaf door het promoten een activistische lading aan de driehoek, daarnaast gaven ze een sterke nadruk op de Tweede Wereldoorlog mee. Bij het lid worden van het COC kreeg Klaver bijvoorbeeld informatie over onder andere de achtergrond van de roze driehoek en was er ook gelegenheid een driehoek te kopen. Door de roze driehoek op deze manier onderdeel te maken van de homoseksuele identiteit die ze presenteerden werd de toon vroeg gezet. Ook de Roze Driehoek als groep in Eindhoven had deze functie, al was de Roze Driehoek volgens Van Erp veel radicaler dan het COC. Ook uit boeken en toneelstukken werden de informatie over homo's tijdens de Tweede Wereldoorlog gehaald. Apeldoorn zegt hierover: 'Als er iets op dat gebied was wilde ik dat wel weten en zien voor mijn interesse, nieuwsgierigheid en ook uit trots. Maar ook om mensen heen te sleuren met het idee 'hier moeten we met zijn allen heen''.⁸⁷ Het in contact komen met mensen die de roze driehoek droegen gaf de mannen een groepsgevoel, of dat nu een activistische groep was of niet. De homogemeenschap bleek groter dan voorheen gedacht en het gevoel van één van de enige te zijn verdween. Klaver: 'Dat (mensen die de roze driehoek droegen, L.J.) vond ik ook altijd erg leuk om te zien, omdat ik dan dacht oh, zie je er zijn er meer!'.⁸⁸

Voordat de respondenten zelf de driehoek gingen dragen werden mensen met de driehoek 'stoer' en spannend gevonden. Daarvoor was er bij de respondenten weinig tot geen kennis over het bestaan van de roze driehoek als symbool. In de jaren tachtig groeide deze kennis echter en was het symbool volgens de geïnterviewde homomannen breder bekend. Vooral in de homogemeenschap was de roze driehoek een bekend gegeven, buiten deze groep en de activistische kringen waarin de homomannen actief waren (zoals studentensteden en vredesbewegingen) was de kennis soms nog afwezig om de roze driehoek en zijn betekenis te kunnen herkennen. Klaver over deze kennis en bekendheid: 'In de homowereld zeker, bij de COC werd het wel bijna gepusht. Dat klinkt alsof het zo bewust werd.. Misschien was dat het ook wel.'. ⁸⁹ Het dragen van de driehoek leverde soms vragen op over de persoonlijke redenen achter het dragen. Dit werd gezien als een van de doelen van het dragen van de roze driehoek: het verspreiden van kennis over de roze driehoek en zijn betekenissen. Van Erp: 'Met kleine speldjes maar ook grote op, die droeg je met trots en bewust ook zodat mensen

⁸⁷ Bijlage 2, 61.

⁸⁸ Bijlage 1, 52.

⁸⁹ Ibidem, 53.

vroegen: 'Wat is dat?'. Dan kon je dus vertellen, daar ging het om.'⁹⁰ Het dragen van de roze driehoek leverde zo een interactieve functie op, niet alleen de redenen waarom de drager het teken droeg kon uit de doeken worden gedaan, ook de achtergrond van de roze driehoek kon worden verteld als er vragen werden gesteld.

Voor de twee homomannen uit kleine dorpen waar weinig tot niet over homoseksualiteit werd gepraat was de roze driehoek een vorm om op latere leeftijd hun eigen homoseksualiteit openlijk uit te dragen. Van Erp zei hierover: 'Ja je was duidelijk homo (als je de roze driehoek droeg, L.J.) dat was eigenlijk het punt ja en dat wilde ik ook.'⁹¹ Voor sommigen was het dragen van de driehoek zelfs de manier van uit de kast komen voor de omgeving. Dit gold voor Apeldoorn: 'Die (de roze driehoek, L.J.) stond voor 'coming out', dat was de reden dat ik hem droeg.'⁹² Dit leverde net zoals het nu nog doet verschillende reacties op, van positief tot zeer negatief. De roze driehoek stond immers niet voor een zwijgzaam en volgzaam homoseksualiteit, het zocht de confrontatie op met de heteromaatschappij. Deze confrontatie werd aangegaan om de vooroordelen over en discriminatie van homoseksuelen duidelijker zichtbaar te maken zodat deze bevochten kon worden. Hiervoor was het dragen van een symbool met de nasmaak van vervolging effectief (figuur 5). Deze verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog werd soms te controversieel gevonden. Klaver zei hierover dat zijn familie dit activistische en provocerende waarschijnlijk erger vond dan zijn homoseksualiteit. Naast het accepteren van de homoseksualiteit van de drager werd het familielid of de bekende dus ook met een strijdbare homoseksualiteit geconfronteerd.

Figuur 4

De strijdbare homoseksualiteit stond ook voor het trots zijn en het openlijk vechten voor homo-emancipatie. Dat dit openlijk optreden kon leiden tot confrontaties was een consequentie van het dragen van de roze driehoek waar de homomannen mee bekend waren, in het geval van de geïnterviewden gebeurde dit echter nauwelijks. Dit betekent niet dat er geen anti-homogeweld voorkwam, dit werd door homomannen beschouwd als realistisch risico van het dragen van de driehoek. Klaver: 'Ik zat elke dag in de trein naar Arnhem en dat vond ik een mooi stuk voor zo'n

⁹⁰ Bijlage 3, 64.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Bijlage 2, 58.

demonstratie.. ik weet nog dat ik echt gedacht heb ‘wat gebeurt me als ik word aangevallen’? Daar heb ik wel echt over nagedacht over dat het kon gebeuren. Misschien klinkt dat nu heel pathetisch maar dat was wel de tijd van die demonstratie in Amersfoort die helemaal uit de hand is gelopen.’.⁹³ Bij eerste keer van het opspelden van de roze driehoek speelde de historie van de roze driehoek dus geen prominente rol bij de homomannen. Dit wil echter niet zeggen dat het niet belangrijk voor ze was. Er ging doordat het symbool ook duidelijk de vervolgde homoseksuelen in de Tweede Wereldoorlog herdacht een solidariteit uit van het dragen van dit herwonnen symbool. Klaver droeg de roze driehoek uit: ‘Solidariteit, van kom maar op! Het feit dat ik hem droeg terwijl mensen gevangen hadden gezeten en ook vermoord en vervolgd zijn voor hetzelfde feit vond ik reden genoeg om hem te dragen.’.⁹⁴ Het teruggewonnen karakter van het symbool speelde naast het activistische en het openlijk homo zijn aspect dus meer op de achtergrond mee bij het besluit om de roze driehoek te gaan dragen. De belangrijkste reden voor veel homomannen om de roze driehoek te dragen was het na jaren in schaamte geleefd te hebben over hun seksualiteit er nu open en trots voor kunnen uitkomen. Dit was voor hen het belangrijkste, en het feit dat er een bewogen geschiedenis van vervolging achter het symbool zat gaf voor hen een gevoel van historisch belang en bevestiging.

Het piekgebruik van de roze driehoek

De roze driehoek kwam in de jaren zeventig, tachtig en negentig op verschillende manieren het leven van de homoman binnen. Niet alleen werden er roze driehoekspeldjes of buttons gedragen, ook werd de roze driehoek op andere manieren gebruikt. Aan oorbellen en kettinkjes tot op shirts was de roze driehoek te zien als men zich bijvoorbeeld bij het COC of de Roze Driehoek of in het homo-uitgaansleven bevond. Klaver: ‘Als je uitging dan zag je veel meer mensen met roze driehoekje als oorbel of aan een kettinkje of op een button’.⁹⁵ Het speldje/de button als vorm van het dragen van de driehoek kwam het meeste voor, deze waren in die jaren populair voor mensen die hun overtuigingen wilden laten zien. De roze driehoek paste perfect in dat tijdsbeeld van het dragen van buttons. Klaver zegt zelfs dat de roze driehoek in de activistische wereld bijna een ‘te mainstream’ uiting van activisme was. Desalniettemin werd bij grote demonstraties zoals de jaarlijkse Roze Zaterdag en doelgerichte acties zoals die van de Roze Driehoek in 1986 werd de roze driehoek gebruikt op spandoeken en borden en zelfs als vorm en kleur van taartjes en bloemstukken. De roze driehoek was dus niet alleen iets wat homomannen op hun lichaam droegen, ook als demonstratie-

⁹³ Bijlage 1, 53.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem, 52.

uiting was het een populair symbool. Apeldoorn zei over de momenten wanneer hij de driehoek droeg: 'Als speldje maar ook zeker als vlag, dan had ie (de roze driehoek, L.J.) beetje dezelfde functie als de regenboogvlag. Vaak bij demonstraties, algemene demonstraties waar ook homo's meeliepen, was de roze driehoek een herkenbaar iets'.⁹⁶ Het persoonlijk dragen van het symbool op je lichaam of op demonstratie-uitingen stond dus voor activisme. Toch was de driehoek ook verder verspreid in de homowereld dan alleen bij de activistische groepen.

De roze driehoek was voor de komst van de regenboogvlag het teken van de homogemeenschap. Er bestonden wel andere tekens zoals het dubbel mannenteken en dubbel vrouwenteken maar deze waren minder populair dan de roze driehoek was. In de loop van de jaren zeventig en tachtig ontstond er echter ook een andere manier waarop de roze driehoek werd gebruikt: voor commerciële doeleinden. Want niet alleen de homobeweging gebruikte de roze driehoek, van cafés en bedrijven tot drukkerijen en toneelgroepen gebruikten de roze driehoek om klanten te trekken. Klaver: 'Je had wel veel organisaties en bedrijven die het (de roze driehoek, L.J.) gebruikten, Gay and Lesbian Switchboard enzo. Die gebruikte het als symbool of logo, als kenteken wel. Er is een tijd geweest dat de driehoek meer kenteken was dan de regenboogvlag'.⁹⁷ Deze bedrijven en groepen lieten dan duidelijk zien dat ze een deel waren van de homocultuur, het was voor mensen binnen de gemeenschap dan duidelijk dat zij de doelgroep waren. De driehoek maakte een reclame voor een switchboard in een blad dus samen met de naam opeens tot een reclame speciaal op de homogemeenschap gericht. Dit was voor bedrijven en organisaties dus van belang, er was een grote groep die aangetrokken kon worden door de roze driehoek te gebruiken in reclames en advertenties. De roze driehoek kreeg hiermee dus steeds meer de betekenis

Figuur 5

van een symbool van de homogemeenschap en begon daardoor aan activistische betekenis in te leveren. Van Erp: 'Ik moet zeggen dat ie (de roze driehoek, L.J.) uiteindelijk... Ja wat dat betreft is ie toch als symbool voor activisme voor mij verdwenen ja. Mee met het feit dat die regenboog opkwam (eind jaren tachtig, L.J.)'.⁹⁸ Voor de respondenten was de opkomst van de regenboogvlag dus belangrijk in het veranderende karakter van de roze driehoek.

De roze driehoek was dus onderdeel van het straatbeeld in steden met een actieve homocultuur. Van reclames tot vlaggen en van buttons tot kettinghangers. Niet op alle plekken in

⁹⁶ Bijlage 2, 61.

⁹⁷ Bijlage 1, 57.

⁹⁸ Bijlage 3, 65.

Nederland was het echter even makkelijk de driehoek te vinden en soms was het voor de situatie beter om de roze driehoek subtiel te verwerken in plaats van duidelijk zichtbaar tentoon te stellen. Dit was ook de strategie van de homomannen bij het dragen van de driehoek. Van Erp over zulke strategieën: ‘Sommigen waren minder opzichtig en die droegen dan een heel klein speldje zodat je het bijna niet kon zien maar als je de grotere driehoek had, ja die valt op hé?! Dan zegt iedereen ‘wat is dat dan?’’.⁹⁹ De driehoek dragen naar werk was voor de Wet Gelijke Behandeling in 1993 een daad welke met ontslag kon worden bestraft. Ook werd er voor gekozen om de driehoek niet in situaties te dragen waar de omgeving niet wist dat degene homo of juist activistisch was. Dit geeft weer dat er een duidelijke strategie bestond bij het gebruiken van de roze driehoek, wanneer werd het provocerende symbool ingezet en wanneer moesten er vooral geen problemen worden gecreeërd. Dit verschilde per persoon, voor de een was zijn werk een veilige plek om zichzelf te zijn voor de ander was dit juist niet het geval. Apeldoorn zegt hierover: ‘Ik droeg hem niet op werk, want dat was zo in werksituaties in die periode ja dan moest je je wel echt aanpassen, ik werkte in de herenmode en nee daar heb ik hem nooit gedragen.’. Klaver droeg de driehoek wel op zijn werk, tot hij met kinderen ging werken: ‘Ik ben op een gegeven moment minder zichtbaar gaan doen toen ik kinderpsycholoog werd en ik veel contact met ouders en kinderen had.’.¹⁰⁰ Sommige homomannen droegen de driehoek dus op bepaalde plekken niet terwijl anderen de driehoek overal droegen. Er werd door de respondenten ook gespeeld met de zichtbaarheid van de driehoek: je kon grote driehoeken en kleine driehoeken dragen en deze dan op een prominente of juist minder zichtbare plek positioneren. Vaak veranderde deze strategie ook met de jaren, toen de roze driehoek steeds bekender werd en de drager al langer uit de kast was werd de driehoek vaker openlijk naar familie en werk gedragen. Klaver droeg de driehoek toen hij eenmaal een vaste relatie had wel naar zijn familie, terwijl hij dit daarvoor nooit deed. Toen de driehoek aan betekenis begon te verliezen in de late jaren tachtig werd het dragen ervan steeds minder. Soms was het minder dragen van de roze driehoek een keuze en soms gebeurde dit natuurlijk.

Het verval en de ondergang van de roze driehoek

Voor de activistische homomannen die geïnterviewd zijn was de roze driehoek meer dan alleen een symbool van de homogemeenschap. Dat er een activistische gedachte vanuit ging maakte de roze driehoek voor hen belangrijk, de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog bevestigde dit alleen maar. Dat het symbool van de homogemeenschap langzaam commerciëler werd en de activistische betekenis begon te vervagen en te veranderen zorgde ervoor dat er plek kwam voor een nieuw

⁹⁹ Bijlage 3, 64.

¹⁰⁰ Bijlage 2, 62. ; Bijlage 1, 55.

symbool van de homogemeenschap, de regenboogvlag. Deze regenboogvlag droeg niet het verleden en de activistische stempel met zich mee, dit maakte het een minder gecompliceerd symbool. Apeldoorn zei hierover: 'De roze driehoek stond voor alles wat niet goed was: oorlog, onderdrukking en vervolging en de hele rataplan en dat was bij de regenboog helemaal niet het geval. De roze driehoek had iets beladen ook.'¹⁰¹ Voor de activistische homomannen stond de regenboog voor feesten en de meer burgerlijke levensstijl. Dit leverde in de late jaren tachtig een tweedeling op in het gebruik van de symbolen. Klaver verwoordt deze tweedeling als volgt: 'De roze driehoek was toch meer politiek geladen en de regenboogvlag was toch meer tralala en feesten en gezellig en uiteindelijk heeft die regenboogvlag gewonnen, die zie je nu overal als symbool.'¹⁰² Voor de zomer had je in de jaren tachtig de activistische Roze Zaterdag met de roze driehoek in de meerderheid en in de zomer had je de Gay Pride naar Amerikaanse traditie met de regenboogvlag. In de jaren tachtig werd de roze driehoek ook gebruikt door de aids beweging waardoor de activistische kant van de driehoek nog een andere betekenis kreeg, het vechten tegen aids en het helpen van mensen met aids. Dit werd niet door de hele homogemeenschap als positief punt gezien, aids werd hierdoor nog meer een ziekte die door homo's naar Nederland was gehaald. Van Erp: 'Aids kwam op als homoziëkte, zo kwam ie binnen in Nederland: 'die viezeriken gaan ons allemaal besmetten'. De roze driehoek als symbool is overgenomen door de aids beweging.'¹⁰³ De Amerikaanse aids groep Act-Up waren de eerst die de roze driehoek met de punt omhoog begonnen te dragen, dit werd in Nederland overgenomen. Langzaam begon de roze driehoek dus aan terrein te verliezen. Toen de jaren negentig begonnen kwam de regenboogvlag zo op dat de roze driehoek langzaam verdween. De regenboogvlag richtte zich meer op de toekomst, zonder de last van het verleden mee te hoeven dragen kon er naar morgen gekeken worden.¹⁰⁴ Dit was voor Van Erp en Klaver te oppervlakkig terwijl Apeldoorn het juist wel prettig vonden dat er een 'leuker' symbool opkwam.

Het stoppen met het dragen van de driehoek ging langzaam en geleidelijk waardoor een deel van de homomannen zich niet kan herinneren wanneer ze voor het laatst de driehoek droegen. Klaver en Van Erp raakte hun speldjes kwijt en kochten simpelweg geen nieuwe. Er was ook een andere manier waarop homomannen braken met de driehoek, als bewuste keuze. Het COC en andere homogroepen in de homobeweging waren altijd in beweging. Verschillende radicale groepen kregen invloed of splitsten juist af en er was altijd wel ergens een conflict tussen de flikkers en de potten in een homogroep. Dit leidde Apeldoorn bijvoorbeeld tot het breken met het COC en hiermee nam hij afstand van zijn openlijke activisme. Op het moment dat het homoactivisme op die manier niet meer in zijn leven was bleek het dragen van de roze driehoek ook niet meer onderdeel van zijn

¹⁰¹ Bijlage 2, 60.

¹⁰² Bijlage 1, 54.

¹⁰³ Bijlage 3, 67.

¹⁰⁴ Bijlage 2, 61.

dagelijks leven. 'Nee die (de roze driehoek, L.J.) zat toen ergens in een doosje in de kast volgens mij. Ik heb hem daarna niet meer gebruikt.'¹⁰⁵ De roze driehoek werd dus afgedaan uit frustratie of hij werd gewoonweg vergeten.

De roze driehoek was zeker niet vergeten maar wel uit het straatbeeld verdwenen. De regenboogvlag prijkte nu voor de ramen van een homocafé en het dragen van buttons en speldjes was sowieso al passé. De regenboogvlag heeft

Figuur 6

voor de respondenten ook nooit de rol overgenomen van activistisch symbool zoals de roze driehoek wel was. 'Een speldje met regenboogkleuren ja die heb je wel maar dat is eigenlijk helemaal geen actiemiddel geworden hé?' zegt Van Erp hierover.¹⁰⁶ Langzaam verdween deze vorm van het op je kleren dragen van je overtuiging uit het straatbeeld en werd de roze driehoek een onderdeel van het verleden. De roze driehoek is echter niet vergeten, rond de Nationale Dodenherdenking is de driehoek nog altijd een symbool van de vervolging van homoseksuelen voor de respondenten. Klaver: 'Ik link het nu toch meer aan het hele 4 mei gebeuren en de hele Tweede Wereldoorlog en de vervolging. Meer dan vroeger, het is als ware een beetje teruggekrompen naar het hele vroegere begin moet ik zeggen. Als een soort van waarschuwing van pas op het kan zo weer de kop op steken.'¹⁰⁷ De functie is echter veranderd, het gaat niet meer om het terugnemen van het symbool het gaat hier om het herdenken van wat er is gebeurd. Het symbool staat niet meer voor het kunnen zijn wie je wilt, het staat voor een waarschuwing naar wat er is gebeurd tijdens de Tweede Wereldoorlog. De roze driehoek als symbool is voor een deel van de geïnterviewde homomannen dus teruggegaan naar de oorspronkelijke betekenis, de herdenking van vervolging van homomannen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Toch heeft de roze driehoek meer achtergelaten dan verloren betekenissen. Naast het Homomonument en de verschillende plaquettes voor de homovervolging is ook de kleur roze achtergebleven. Voor de Tweede Wereldoorlog was roze geen homokleur, maar sinds de roze driehoek heeft de beweging de kleur overgenomen. Hierdoor is een symbool van de homobeweging ontstaan die nog steeds wordt gebruikt, van de Roze Week op de Radboud Universiteit tot het Roze

¹⁰⁵ Bijlage 2, 60.

¹⁰⁶ Bijlage 3, 66.

¹⁰⁷ Bijlage 1, 57.

Loper keurmerk voor homovriendelijke bejaardenhuizen. Veel mensen zijn de achtergrond van de kleur vergeten en voor velen is roze gewoon 'gay'. Voor Van Erp is dit echter niet het geval: 'Ik merk veel meer dat roze voor mij belangrijk is maar dat daarbij voor anderen de roze driehoek niet eens voorkomt. Ik vertelde daarom het verhaal van homo's die in de kampen een roze driehoek moesten dragen en dat daar de kleur roze aan over is gebleven.'¹⁰⁸ Het idee van de roze driehoek als bron van een van de meest herkenbare onderdelen van de homocultuur was dus bij de respondenten aanwezig. Ook heeft de roze driehoek sporen achtergelaten in de moderne popcultuur, niet alleen Keith Haring maar ook toneelstukken zoals Bent krijgen nog steeds veel aandacht (figuur 7). Desondanks is de roze driehoek tot iets van het verleden geworden. Het symbool van een activistische studententijd en het moment van uit de kast komen, de roze driehoek zal voor velen van de generatie die in de jaren zeventig, tachtig en het begin van de jaren negentig volwassen en homoseksueel waren een nostalgische betekenis hebben. Echter is de roze driehoek zo verdreven door de regenboogvlag dat de huidige generatie bijna geen weet heeft van de verschillende betekenissen van de roze driehoek.

Deze verschillende periodes laten zien dat wat de roze driehoek voor de geïnterviewden betekende niet alleen per persoon verschilde maar ook per periode. Ook wat de roze driehoek nu voor de homomannen betekend verschilt. Voor Klaver en Apeldoorn staat de roze driehoek tegenwoordig alleen nog maar voor het herdenken van de vervolgd van de Tweede Wereldoorlog. Dit is voor hen de enige waarde die de roze driehoek na al die jaren nog heeft, waarschijnlijk mede door het feit dat dit ook de enige waarde van de driehoek is zoals die nu in de maatschappij bestaat. Voor Van Erp is het enige wat hij nog aan de roze driehoek heeft overgehouden de kleur roze. Dit is voor hem belangrijk qua homokleur maar de kleur is voor hem nog wel direct verbonden met de Tweede Wereldoorlog. Deze verschillende betekenissen van de roze driehoek geven weer dat zelfs nu nog de driehoek voor verschillende personen iets anders betekent. De roze driehoek is een symbool met verschillende betekenissen die door iedereen weer anders ingedeeld worden waardoor de verschillende facetten voor iedereen van een ander belang zijn. In het volgende hoofdstuk wordt er besproken hoe de verschillende betekenissen de functies van de roze driehoek ondersteunen en hoe de verschillende materiële vormen van de roze driehoek hierin naar voren komen.

¹⁰⁸ Bijlage 3, 68.

Hoofdstuk 3: Functies van de roze driehoek

In dit hoofdstuk wordt er verder gekeken dan alleen naar de betekenis van de roze driehoek. De betekenissen van de roze driehoek die gehaald zijn uit de krantenartikelen worden vergeleken met die uit de interviews en er wordt gekeken naar de verschillende materiële vormen waarin de roze driehoek naar voren kwam in de bronnen. Deze vormen zullen de praktische kant van de roze driehoek laten zien en meer inzicht geven in hoe de roze driehoek in Nederland werd gebruikt. Nadat dit is gedaan zijn alle facetten van de betekenissen en het gebruik van de roze driehoek in Nederland gepresenteerd, hieruit zullen de functies gevormd worden. Deze functies geven de antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek.

Roze driehoek als symbool van homoactivisme en homo-emancipatie

In de vorige twee hoofdstukken kwam de roze driehoek als symbool van homoactivisme en homo-emancipatie het sterkst naar voren. De nadrukken binnen deze betekenis liggen in de kranten anders dan in de interviews. In de kranten krijgt de Roze Driehoek de Eindhovense groep meer aandacht dan dat de groep in de interviews krijgt. Hier zijn meerdere verklaringen voor, de belangrijkste twee verklaringen zijn het feit dat driekwart van de artikelen geschreven over de groep uit het communistische blad De Waarheid komt en dat er maar één van de homomannen in Eindhoven werkte in die tijd. Dit geeft een vertekend beeld. In de interviews was de activistische betekenis van de roze driehoek de belangrijkste reden voor de homomannen om de driehoek te dragen. In de kranten komen deze betekenis ook terug, vaak in interviews en artikelen over demonstraties. De roze driehoek werd door de geïnterviewde homomannen ontdekt door hun contact met de homobeweging, in de kranten wordt de driehoek echter gezien als het symbool van de homobeweging. In de interviews wordt de roze driehoek wel geassocieerd met het COC en de Roze Driehoek maar staat de roze driehoek zeker niet voor het COC en de Roze Driehoek. De roze driehoek staat voor het activisme wat de homomannen vonden bij het COC, niet voor het COC zelf. Dit geeft een belangrijk verschil weer tussen de betekenis die kranten aan de roze driehoek en zijn activistische betekenis gaven en wat er door de homomannen zelf voor betekenis aan de roze driehoek werd gegeven als ze het over activisme hadden.

Symbool van de behandeling en positie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog

In de krantenartikelen was het verwijzen naar de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog het meest naar verwezen concept. Samen met de andere concepten vormde dit na het

verwijzen naar activisme de meest naar verwezen betekenis. In de interviews lag het belang van deze betekenis anders. In plaats van dat de roze driehoek verwees naar het lijden van de slachtoffers verwees voor de geïnterviewden de roze driehoek naar een waarschuwing voor mogelijke vervolging zoals ook tijdens de Tweede Wereldoorlog plaats had gevonden. De vervolging was voor hen de achtergrond van de roze driehoek die het een geschikt symbool maakte om hun activisme mee te laten zien. Ze droegen de roze driehoek dus niet direct om de Tweede Wereldoorlog te herdenken, ze droegen de roze driehoek omdat het een sterk gevoel van onrecht en strijd met zich meedroeg. De Tweede Wereldoorlog en de vervolging van homoseksuelen was in de kranten het onderwerp van veel artikelen. De boeken en toneelstukken waar veel van deze artikelen over gingen kwamen ook in de interviews terug. Deze speelden ook een rol in het leven van de homomannen, echter werden ze als bijzaak gezien in de betekenis van de roze driehoek. De kranten informeerden een groot publiek over de Tweede Wereldoorlog en de behandeling van homoseksuelen tijdens die oorlog. Dit was ook een reden om de driehoek te dragen voor de homomannen, ze beantwoordden de vragen van mensen uit de omgeving met een gevoel iets bij te dragen. In de interviews stond de Tweede Wereldoorlog niet op de voorgrond bij de redenen van het dragen van het symbool terwijl dit wel op de voorgrond stond in veel van de artikelen geschreven in de landelijke kranten. De Tweede Wereldoorlog was voor de homomannen slechts één van de verwijzingen die de roze driehoek voor hen betekenisvol maakte, een belangrijke verwijzing maar niet bepalend zoals in de krantenartikelen.

Roze driehoek als symbool van homoseksualiteit

In de interviews en in de kranten kwam ook de roze driehoek als symbool van homoseksualiteit voor. In het dagelijks leven van de homomannen was dit echter prominenter aanwezig dan in de krantenartikelen. Ze droegen het symbool om hun eigen homoseksualiteit over te dragen, ze waren trots op wie ze waren en dat mocht de omgeving zien. Deze betekenis van de roze driehoek was in het leven van de homomannen dus groter dan wat de (waarschijnlijk) heteroseksuele schrijvers van de artikelen in de kranten beschreven. De roze driehoek als symbool van de homogemeenschap kwam in de interviews sterk naar voren. Deze vercommercialisering van de roze driehoek wordt door een van de homomannen genoemd een de reden van het neergaan van het symbool. In de krantenartikelen komt deze neergang ook naar voren, zij het in mindere mate dan in de interviews. Het concept van de roze driehoek als teken van de homoseksualiteit van de drager is in beide bronnen aanwezig. Voor de kranten ging het vooral over de mogelijke discriminatie van de drager op zijn of haar werk terwijl het voor de homomannen ging om de realiteit van het dragen van de driehoek. Voor de homomannen ging het dus meer over identificatie en het deel zijn van een groep. Binnen deze betekenis is het belangrijk om op te merken dat naast de trots die homomannen

voelden bij het uitdragen van hun homoseksualiteit door middel van de roze driehoek het ook veel functionele kanten had. Deze zijn veel minder aan bod gekomen in de krantenartikelen, wat kan komen doordat deze artikelen niet door homomannen zijn geschreven. Om deze praktische kranten van de roze driehoek te kunnen begrijpen moet er vanuit de homogemeenschap gedacht worden, dit gebeurde niet altijd in de kranten maar wel veel in de interviews.

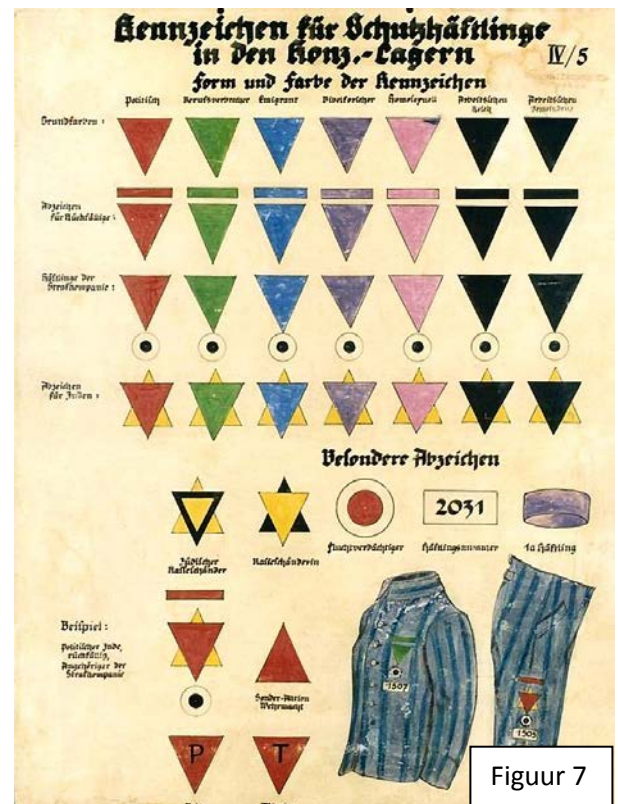
Vormen van de roze driehoek

In de andere hoofdstukken is er veel aandacht besteed aan de betekenissen die gegeven werden aan de roze driehoek in de bronnen. Maar om de functies van de roze driehoek te kunnen doorgronden moet er verder dan de betekenis gekeken worden, dit zal hier gebeuren door ook de materiële vormen waarin de roze driehoek naar voren kwam te bespreken.

De originele vorm van de roze driehoek was het roze lapje stof op de kampkleding van concentratiekampgevangenen. De verschillende kleuren lapjes stof zorgde voor een voorkomen dat duidelijk herkenbaar was voor de gevangenen en de

bewakers (figuur 8). De kleur roze betekende in dit geval dat de gevangene in het kamp was opgesloten vanwege zijn geaardheid. Het was dus een duidelijk herkenbaar teken dat in de concentratiekampen tijdens en voor de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt door Nazi-Duitsland. Het dragen van een roze driehoek in speld- of buttonvorm vanaf de jaren zeventig in Nederland was hierdoor direct geïnspireerd. Op de borst gedragen refereerde deze vorm van dragen dus rechtstreeks naar de Tweede Wereldoorlog en het merkteken dat het toen was. Deze speldjes en buttons werden op jassen en kleren gespeld en gedragen naar het werk, op straat en tijdens het uitgaan. Dit zorgde ervoor dat de omgeving telkens weer bewust werd gemaakt van de homoseksualiteit van de drager, waar deze zich ook bevond. Dit was echter niet de enige vorm waarin de driehoek werd gedragen door homoseksuelen. Het dragen van de roze driehoek gebeurde ook als hanger voor aan kettingen en oorbellen. Deze werden op dezelfde plekken gedragen als de buttons en speldjes maar verwezen dus niet direct naar het dragen zoals in de concentratiekampen gebeurde. Dit waren voorbeelden van moderne versies van het dragen van de roze driehoek.

Voorgenoemde voorbeelden waren materiële vormen waarin de roze driehoek op het lichaam werd

Figuur 7

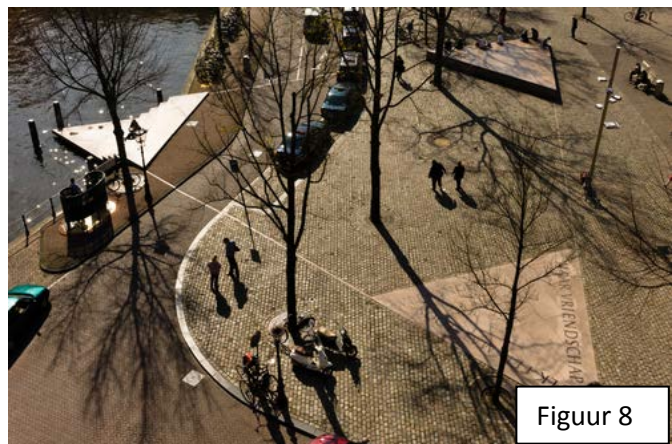
gedragen.

Andere manieren waarop de roze driehoek voor kwam in het straatbeeld waren bijvoorbeeld als spandoek of monument. Hierbij wordt het symbool dus door een persoon gebruikt op straat of zelfs totaal in het straatbeeld opgenomen. Op spandoeken werd de roze driehoek gebruikt om te demonstreren. Dit kon zijn tijdens de jaarlijkse homodemonstraties of tijdens andere demonstraties die niet direct iets met homoseksualiteit te maken hadden. Deze vormen van het gebruik van de roze driehoek hadden dus een sterk activistische lading. De driehoek op een spandoek of bord liet zien dat er (ook) gestreden werd voor homo-emancipatie. Het Homomonument te Amsterdam was het belangrijkste voorbeeld van de roze driehoek in het Nederlandse straatbeeld. Bij het ontwerpen van het Homomonument was besloten dat het een 'levend' monument moest zijn, daarom was er gekozen voor een monument dat in het straatleven meeging. Dit is een totaal andere manier van het gebruiken van de roze driehoek dan het dragen van de roze driehoek op het lichaam. Het dragen van een button was immers gericht op het duidelijk herkenbaar zijn en niet in het straatbeeld opgaan van de roze driehoek. Op de Westermarkt waren drie roze driehoeken geplaatst die samen een grote roze driehoek vormden. Deze driehoeken wezen allen naar een andere plek, het hoofdkantoor van het COC, het Anne Frank Huis en het Nationaal Monument op de Dam. De laatste twee plekken waren de twee bekendste plekken binnen de

herinneringscultuur rondom de oorlog en de Holocaust in Nederland. Door naar deze plekken te verwijzen werd het Homomonument dus in de nationale herdenkingscultuur opgenomen en werd de homovervolgung sterk gekoppeld aan de Joodse vervolging.¹⁰⁹ Het monument kreeg door de vorm en de brede betekenis een belangrijke positie in de Nederlandse

homogemeenschap. Als eerste grote homomonument in de wereld kreeg het ook veel aandacht wereldwijd. Herdenkingen van Aids slachtoffers tot homofeesten en lezingen, het monument bleek een aantrekkingskracht te hebben die verder ging dan het herdenken van de Tweede Wereldoorlog alleen. Het Homomonument heeft dus net als de roze driehoek zelf met de jaren zijn sterke verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog verloren.

De laatste manier waarop de roze driehoek qua vorm werd gebruikt is commercieel. De roze driehoek als vorm maar ook als term had een kracht die werd gebruikt door drukkerijen, organisaties

Figuur 8

¹⁰⁹ Stefan Dudink, 'Een mateloos verlangen', in: Agnes Andeweg (red.), *Seks in de nationale verbeelding: culturele dimensies van seksuele emancipatie*, (Amsterdam, 2015), 38.

en bedrijven. De roze driehoek als homoherkenningsteken is eerder in dit onderzoek voorbijgekomen, echter hier is het een teken met een commercieel belang. De roze driehoek op covers van boeken maakte voor de lezers duidelijk hoe de link tussen de roze driehoek en de homovervolging in de Tweede Wereldoorlog lag. Ook was het duidelijk waar het boek over ging voor degene die de roze driehoek al kende. Door dit soort boeken en het gebruik van de roze driehoek in deze vorm werd de driehoek steeds bekender en werd de link tussen de vervolging van homoseksuelen en de roze driehoek steeds sterker. De boeken werden zo meer verkocht en stonden en lagen bij mensen thuis en in de boekenwinkel zodat de roze driehoek ook in huis en winkels aanwezig was. Bedrijven en organisaties gebruikten de roze driehoek ook op andere manieren, als term en als logo. Als logo was de roze driehoek erg makkelijk, een simpel teken dat bekendheid genoot. De roze driehoek kwam dus op posters, shirts en reclamemateriaal terug. Ook als naam werd de roze driehoek op dezelfde wijze gebruikt, een simpel en bekend symbool met krachtige associaties bij de doelgroep maakte van de roze driehoek een sterk symbool wat overal aanwezig kon zijn, in het openbaar tot in iemands huis.

Door de materiële vorm van de roze driehoek in het dagelijks leven van de jaren zeventig, tachtig en negentig te bekijken is er een beeld ontstaan van het gebruik van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig. De roze driehoek was dus niet alleen in de homogemeenschap aanwezig, het straatbeeld was ook een van de plekken waar de roze driehoek voorbij kwam. Voor homomannen was de roze driehoek overal aanwezig, van boekcover tot speldje op hun kleren. De vraag die nu wordt beantwoord is: hoe vormen deze materiële vormen samen met de betekenissen de functies?

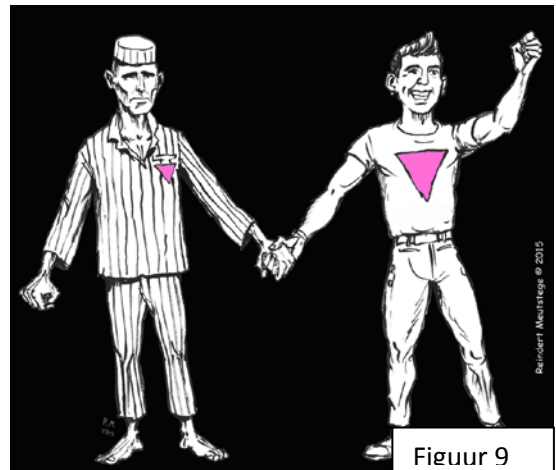
Functies van de roze driehoek

De betekenissen en de vormen van de roze driehoek zijn uitgebreid besproken, deze zijn beiden essentieel bij het bepalen van de functies van de roze driehoek. Deze functies zullen hieronder worden beschreven waardoor we een antwoord op de hoofdvraag zullen krijgen: 'Wat zijn de functies van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig?'. Hierbij wordt om herhaling te voorkomen niet nogmaals alle betekenissen en vormen gekoppeld aan de functies. De functies zijn een direct gevolg van de hiervoor behandelde vormen en betekenissen. De functies laten zien hoe de materiële vormen van de roze driehoek door de gebruiker werden ingezet om de betekenis van de roze driehoek die zij wilden overdragen op de omgeving functioneerden. Om de verschillende betekenissen uit te dragen werd er dus gekozen voor verschillende vormen, dit levert functies op van de roze driehoek. De gevonden functies uit de krantenartikelen en de interviews zijn: identificatie en coming out, strijd voor het opnemen van homoseksualiteit in de Nederlandse geschiedenis, het

ontmoeten van soortgelijken: homoseksuelen en activisten en waarschuwen voor gevaar van homovervolgving en het herdenken van vervolgte homoseksuelen. Deze functies laten zien hoe de roze driehoek in de maatschappij stond en wat er met de roze driehoek werd gedaan.

De roze driehoek heeft dus vier functies, de eerste is die van identificatie en coming out. Hier gaat het dus om het gebruik van de roze driehoek om het groepsgevoel en de persoonlijke identificatie die de drager daarmee verbond te bewerkstelligen. De roze driehoek maakte de drager openlijk homoseksueel en zorgde voor het telkens opnieuw uit de kast komen van de drager. Dit zorgde ervoor dat de drager dus niet continue zijn homoseksualiteit actief hoefde uit te dragen. De roze driehoek deed dit immers voor hen en het creëerde een groep voor hen. Dit is een belangrijke persoonlijke functie van de roze driehoek geweest. De tweede functie van de roze driehoek is het ontmoeten van soortgelijken. Door het dragen van de roze driehoek had je jezelf als homoseksueel gemarkeerd zoals in de vorige functie duidelijk werd. Deze functie richt zich echter op het ontmoeten van andere homoseksuelen en activistische homoseksuelen door middel van de roze driehoek. Dit kon gebeuren door andere dragers van de roze driehoek aan te spreken of naar een café te gaan waar de roze driehoek werd gevoerd. De roze driehoek had dus ook de functie van het vinden van soortgelijken, dit kon dan gaan over andere 'gewone homoseksuelen' of juist activistische homoseksuelen.

De derde functie is het herdenken van en waarschuwen voor de vervolging van homoseksuelen. De roze driehoek werd ingezet als symbool waarmee naast naar het herdenken van de slachtoffers ook werd gewaarschuwd voor het gevaar van discriminatie en homohaar. Deze twee gingen samen in de functie waarmee een duidelijk politiek signaal werd afgegeven waarom het belangrijk was homoseksualiteit te emanciperen en te normaliseren in de Nederlandse maatschappij. Met deze functie kwam het activistische van het symbool met de herdenking van vervolgte homoseksuelen samen. Dit om te waarschuwen voor het gevaar dat homoseksuelen liepen als er niet gestreden werd voor een betere positie van die groep. De laatste functie van de roze driehoek is het strijden voor de opname van homoseksualiteit in de Nederlandse geschiedenis. Om een positie in de Nederlandse maatschappij te krijgen en behouden was het belangrijk dat de geschiedenis van homoseksuelen ook werd opgenomen in de Nederlandse geschiedenis. Het gebruik van de roze driehoek liet bij deze functie zien dat de slechte positie van homoseksuelen in een zo veel beschreven periode als de Tweede Wereldoorlog nog steeds vrij onbekend was. Door de roze driehoek zo in te zetten werd er dus gestreden voor een Nederlandse geschiedenis waarin er een positie was voor homoseksualiteit. De roze driehoek is binnen deze

Figuur 9

functie een samenkomst van de homoseksuele identiteit, de oorlog en het activisme. Wat weer laat zien dat alle functies en betekenissen nauw verbonden waren.

Door verder te kijken dan de betekenis van de roze driehoek ontstaat er een beeld van een symbool met vele facetten dat niet alleen door de homobeweging maar ook persoonlijk en commercieel ingezet werd. De roze driehoek is door met de open blik van de 'grounded theory' te kijken naar de functies een beter te bevatten symbool met meer diepgang en nuance. Het gebruik van het symbool is hierdoor beter te begrijpen en te verklaren voor jongere generaties.

Conclusie

In de inleiding van deze scriptie werd de beschrijving van de roze driehoek door holebi.info aangehaald. De website beschrijft het symbool als een symbool van homobevrijding, van trots zijn op je geaardheid, van het vechten voor emancipatie en als een herinnering aan de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze betekenissen zijn allemaal teruggekomen in dit onderzoek. Ze kwamen terug in zowel de krantenartikelen uit landelijke kranten als in de interviews met homomannen die tijdens de betreffende jaren volwassen waren. Deze scriptie is echter verder gegaan dan deze betekenissen: er is gekeken naar de functies van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig in Nederland. Om deze functies te beschrijven, is er eerst gekeken naar zowel de betekenis van de roze driehoek als zijn materiële vormen in de bronnen. De betekenissen komen vrijwel overeen met de beschrijving van holebi.info, en de vormen lieten daarnaast zien hoe de roze driehoek in het dagelijks leven en in het straatbeeld gebruikt werd. Van buttons tot logo's en van T-shirt tot omslag van een boek was de roze driehoek aanwezig in het leven van homoseksuelen en hun omgeving. Deze vormen laten zien hoe de roze driehoek werd gebruikt om de betekenis die de drager en gebruiker aan de roze driehoek gaf over te dragen. Aan de hand hiervan zijn de functies van de roze driehoek geformuleerd.

De vier functies laten alle vier andere kanten van de roze driehoek zien. De functie van identificatie en coming out gaat over de manier waarop de roze driehoek de homoseksualiteit van de drager benadrukte en hoe deze door de drager gebruikt werd. Dit is dus een functie die vooral over de manier gaat waarop de drager met zijn eigen homoseksualiteit omging. De tweede functie gaat over het ontmoeten van soortgelijken. Hierbij gaat het om de sociale interactie waar de roze driehoek voor werd gebruikt. De roze driehoek maakte soortgelijke mensen zichtbaar, men kon een andere homoseksueel herkennen of een andere activistische homoseksueel in een homobar aanspreken. Deze functie richt zich op de interactie die de roze driehoek mogelijk maakte. Het herdenken van en waarschuwen voor de vervolging van homoseksuelen is een functie die gaat over hoe de roze driehoek werd gebruikt om de geschiedenis van de homoseksuelen in Nederland te gebruiken om te waarschuwen voor het gevaar van homofobie en discriminatie. De roze driehoek werd gebruikt als waarschuwing en het dragen ervan stond dus voor het herinneren van de omgeving aan de gruwelen. Zo werden mensen opgeroepen om vaker stil te staan bij de ongelijkheid die homoseksuelen nog steeds kenden. Hierbij werd het herdenken van vervolgte homoseksuelen dus actief ingezet om de eigen positie te verbeteren. De laatste functie gaat hierop verder door te wijzen op de roze driehoek als symbool van de in die tijd grotendeels vergeten vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zo streed de drager van de roze driehoek voor de opname van homoseksualiteit in het standaardverhaal van de Nederlandse geschiedenis. Door de

roze driehoek op boekomslagen te gebruiken en hem als term in kranten voor te laten komen werd de onderbelichte positie van homoseksuelen in de Nederlandse geschiedschrijving ter sprake gesteld. De roze driehoek streed voor een Nederlandse geschiedenis waarin homoseksualiteit een plaats had.

Deze scriptie geeft nieuwe inzichten in de functies van de roze driehoek in de jaren zeventig, tachtig en negentig in Nederland. Voor vervolgonderzoek zijn er nog interessante vraagstukken die in dit onderzoek niet beantwoord konden worden. De spanning tussen de vrouwenbeweging en de roze driehoek en de internationale verschillen in het gebruik van de roze driehoek zijn voorbeelden van vraagstukken die nog onderzocht dienen te worden. Dit onderzoek heeft door zijn beperkte omvang niet de gewenste grootte hiervoor. Met meer interviews en een gevarieerdere groep geïnterviewden kan er een beeld geschetst worden van de persoonlijke betekenissen van de roze driehoek in heel Nederland. Hetzelfde geldt voor een completere database met krantenartikelen. Desalniettemin heeft dit onderzoek iets gedaan wat nog niet eerder op deze schaal is gebeurd in Nederland door verder te kijken dan alleen de betekenis van de roze driehoek. Met het analyseren van zijn de vormen en functies is er een nieuw en completer beeld gegeven van dit symbool en van zijn waarde voor grote groepen mensen in de jaren zeventig, tachtig en negentig. Zo heeft dit onderzoek aan de hand van een interessant en complex symbool licht geworpen op een periode van activisme en homoactivisme zoals die nu niet meer bestaat.

Bibliografie

Literatuur

Ballard, Leslie Roy, *History of Oral History: Foundations and Methodology*, (Plymouth, 2007).

Cecco, John de, *A Sea of Stories: the Shaping Power of Narrative in Gay and Lesbian Cultures*, (Philadelphia, 2000).

Charmaz, Kathy, *Constructing Grounded Theory*, (Londen, 2006).

Dudink, Stefan, 'Een mateloos verlangen', in: Agnes Andeweg (red.), *Seks in de nationale verbeelding: culturele dimensies van seksuele emancipatie*, (Amsterdam, 2015), 26-41.

Duyvendak, Jan Willem, 'Be Gay, ofwel een lichte verplichting tot vrolijkheid', in: Marian van der Klein en Saskia Wieringa (red.), *Alles kon anders, protestrepertoire in Nederland 1965-2005*, (Amsterdam, 2006), 148.

Giles, Geoffrey J., *Why Bother About Homosexuals? Homophobia and Sexual Politics in Nazi Germany*, (Washington, 2001).

Heger, Heinz, *Die Männer mit dem rosa Winkel*, (Vastorf, 1972).

Hekma, Gert, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd*, (Amsterdam, 2004).

Herzog, Dagmar, *Sex after Fascisme, Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*, (Princeton, 2006).

Heyden, Michel van der, 'De homo is dood, leve de homo', in: Michael Dallas, e.a. (red.), *Homojaarboek 2*, (Amsterdam, 1983), 129-137.

Jensen, Erik, 'The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the memory of Nazi Persecution', *Journal of the History of Sexuality*, 11, (2002), 319-349.

Klein, Marian van der, van der Meer, Theo, 'Gevangen in slachtofferschap, Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog', *De Gids*, 1, (2007), 73-84.

Koenders, Pieter, *Homoseksualiteit in bezet Nederland*, (Amsterdam, 1984).

Koenders, Pieter, *Tussen christelijk reveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland*, (Amsterdam, 1996).

Koenders, Pieter, 'Vervolgingsijver in een 'stamverwant' buurland', in: Klaus Müller (red.), *Doodgeslagen, doodgezwegen*, (Amsterdam, 2005), 164-196.

Lanman, Barry and Wendling, Laura, *Preparing the Next Generation of Oral Historians: An Anthology of Oral History Education*, (New York, 2006).

Lautmann, Rüdiger, 'The Pink Triangle, the Persecution of Homosexual Males in Concentration Camps in Nazi Germany', *The Journal of Homosexuality*, 6, (1981), 141-160.

Leydesdorff, Selma, *De mensen en de woorden*, (Amsterdam, 2011).

Meijer, Maaïke, 'Paarse September: een lesbische guerilla, 1971-1974', in: Marian van der Klein en Saskia Wieringa (red.), *Alles kon anders, protestrepertoire in Nederland 1965-2005*, (Amsterdam, 2006), 127-143.

Monteiro, Marit, *Gods predikers: Dominicanen in Nederland (1795-2000)*, (Hilversum, 2008).

Müller, Klaus, *Doodgeslagen, Doodgezwegen*, (Amsterdam, 2005).

Pascoe, Cheri Jo, 'Dude, you're a fag', *Sexualities*, 8, 3, (2005).

Schuyf, Judith, *Levenslang: Tiemon Hofman, vervolgd homosexueel en avonturier*, (Amsterdam, 2003).

Stam, Dineke, 'Het Homomonument', in: Madelon de Keizer en Marije Plomp (red.), *Een open zenuw, hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, (Amsterdam, 2010).

Tielman, Rob, 'De emancipatorische betekenis van homogeschiedenis' in: Luuk Brug, Marten van Harten, e.a., (ed.), *Geschiedenis en Bevrijding, de bestudering van het verleden in de emancipatiestrijd van nu*, (Amsterdam, 1980).

Tielman, Rob, *Homoseksualiteit in Nederland*, (Amsterdam, 1982).

Tielman, Rob, 'Homogeschiedschrijving', in: Michael Dallas e.a. (red.), *Homojaarboek 2*, (Amsterdam, 1983).

Websites

Gids, *ken je Holebi of trans symbolen*,

<<http://www.holebi.info/phpnews/kortnews.php?action=fullnews&id=14848>>, [geraadpleegd op 1 juni, 2016].

Klein, Marian van der, *De Homo Commemorans en de bezetting: kanttekeningen bij een dominant discours*, <http://www.vertrouwen.nu/reactie_MarianvdKl.htm>, [Geraadpleegd op 29 mei 2016].

Tijsseling-Stek, Anna, *Schuldige seks*,

<<http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/39322/tijsseling.pdf?sequence=2>>, [geraadpleegd op 29 mei 2016].

Peter Vermaas, 'Het COC doet niet meer mee', *De Groene Amsterdammer*, (10 juni 1998),

<<http://www.groene.nl/artikel/het-coc-doet-niet-meer-mee>>, [geraadpleegd op 29 mei 2016].

Krantenartikelen

Genegouwen, Wil van Berge, 'Stonewall 20 jaar later', *De Waarheid*, (24-06-1989),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010472721%3Ampeg21%3Aa0076>>, [geraadpleegd op 28-5-2016].

Hilberdink, Koen, 'Interview met Hans Warren', *De Waarheid*, (27-2-1984),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010378398%3Ampeg21%3Aa0099>>, [geraadpleegd op 27-5-2016].

Luirink, Bart en Hoens, Peter, 'Potenrammers? Mensen weten hier niet eens wat een poot is!', *De Waarheid*, (29-6-1985),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010378577%3Ampeg21%3Aa0129>>, [geraadpleegd op 28-5-2016].

Maandag, Ben, 'Himmler over homo's: 'even nutteloos als kippen die geen eieren leggen', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (21-04-1988),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010962799%3Ampeg21%3Aa0236>>, [geraadpleegd op 17-5-2016].

Neetjes, Carine, 'Alleen de prins op het witte paard zit niet in de kaartenbak', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (28-01-1989),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010963132%3Ampeg21%3Aa0438>>, [geraadpleegd 28-5-2016].

Postma, Jim, 'Vrij gezellig?', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (15-7-1982),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010961123%3Ampeg21%3Aa0263>>, [geraadpleegd op 28-5-2016].

Velsen-Hoogland, Jeanne van, 'Vies is lekker, maar lekker is niet vies', *De Waarheid*, (3-12-1986),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010471682%3Ampeg21%3Aa0071>>, [geraadpleegd op 27-5-2016].

'Het eerste homo-monument', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (7-9-1987),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010962473%3Ampeg21%3Aa0142>>, [geraadpleegd 27-5-2016].

'Homo-monument toegesneden op Westermarkt', *De Waarheid*, (15-4-1981),
<<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifiser=ddd%3A010377412%3Ampeg21%3Aa0>>, [geraadpleegd op 27-5-2016].

'Wat passeerde van '40 en '45', *Het Vrije Volk : democratisch-socialistisch dagblad*, (8-5-1982),
<<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010961067:mpeg21:a0341>>, [geraadpleegd op 17-5-2016].

Afbeeldingen

Figuur 1: 'Pink Triangle', *Merktekens in Duitse concentratiekampen*, in: Wikipedia.com, <https://nl.wikipedia.org/wiki/Merktekens_in_Duitse_concentratiekampen#/media/File:Pink_triangle.svg>, [geraadpleegd op 2-6-2016].

Figuur 2: 'Moeten jullie nog een keer van het nazituig op je mieter krijgen', *Nederlandse Affiches, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*, in: Geheugen van Nederland, <<http://geheugenvannederland.nl/?/nl/items/NAGO02:IISG-30051000345261/&st=roze%20driehoek&sc=%28cql.serverChoice+all+roze++AND+driehoek%29>>, [geraadpleegd op 2-6-2016].

Figuur 3: 'De vrolijke roze driehoek van trots button', *Ronde buttons*, in: Zazzle.nl, <http://rlv.zcache.nl/de_vrolijke_roze_driehoek_van_de_trots_ronde_button_5_7_cm-re4f2ff67cdf84b1e96198ad8f18d11d5_x7j3i_8byvr_324.jpg>, [geraadpleegd op 2-6-2016].

Figuur 4: 'Homodemonstratie. Stop Britse Homo Wet', *Nederlandse Affiches, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*, in: Geheugen van Nederland, <<http://geheugenvannederland.nl/?/nl/items/NAGO02:IISG-30051002051008/&p=1&i=5&t=14&st=demonstratie%201988&sc=%28cql.serverChoice%20all%20demonstratie%20%20AND%201988%29/&wst=demonstratie%201988>>, [geraadpleegd 3-6-2016].

Figuur 5: 'COC 50 jaar', *Atria Amsterdam*, in: Geheugen van Nederland, <<http://geheugenvannederland.nl/?/nl/items/IIAV01:104003663/&p=1&i=8&t=92&st=coc%20amsterdam&sc=%28cql.serverChoice%20all%20coc%20%20AND%20amsterdam%29/&wst=coc%20amsterdam>>, [geraadpleegd op 3-6-2016].

Figuur 6: 'Laat je stem horen op Wereld Aids Dag', *Oproep Kunsthal en Keith Haring*, in: Wilmatakesabreak.nl, <<http://wilmatakesabreak.nl/wp-content/uploads/2015/12/Laat-je-stem-horen-op-WereldAidsDag.jpg>>, [geraadpleegd op 3-6-2016].

Figuur 7: 'Merktekens in Duitse concentratiekampen', *Roze driehoek*, in: Wikipedia.com, <[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a0/Bundesarchiv_Bild_146-1993-051-07,_Tafel_mit_KZ-Kennzeichen_\(Winkel\)_retouched.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a0/Bundesarchiv_Bild_146-1993-051-07,_Tafel_mit_KZ-Kennzeichen_(Winkel)_retouched.jpg)>, [geraadpleegd op 3-6-2016].

Figuur 8: 'Dansen op het Homomonument', *Uitgaan*, in: Gay.nl, <https://m.gay.nl/uploads/2015/uitgaan/screen_shot_2015-05-01_at_15.04.55_medium.png>, [Geraadpleegd op 4-6-2016].

Figuur 9: 'Weekcartoon 70 jaar vrijheid', *Reindert Meutstege*, in: COCdeventer.nl, <<http://cocdeventer.nl/wp-content/uploads/2015/05/cartoon-week-1519a.jpg>>, [geraadpleegd op 4-6-2016].

Bijlagen

Bijlage 1: Samengevat interview met P. Klaver

Samengevat interview gehouden met P. Klaver (geanonimiseerde naam, voor gegevens en opnames contacteer L. Joling) op 14 mei 2016 te Nijmegen:

Hoe kwam u in aanraking met de roze driehoek?

Ik ben in 1983/1984 lid geworden van het COC, ook redactielid geworden van de *Flikkeragenda* die een aantal jaar gemaakt is hier. Dat heb ik gedaan tot 1988/1989 een jaar of vijf/zes zo. Dat was ook een tijd waarin dat symbool ook veel werd gebruikt en veel werd gevoerd als ja, teken van verzet waarbij veel mensen ook niet wisten waar het vandaan kwam.

Wist u voor u bij de COC ging van de roze driehoek?

Ja, nee ik denk dat ik toen ik bij het COC.. Toen je je aanmeldde bij het COC kreeg je een soort van starterspakket zal ik maar zeggen, wat literatuur en *Sec* heette hun blad toen, ik denk dat ik het daaruit gehaald heb die, ik kende dat symbool zelf ook helemaal niet dus het was een beetje raar dat ik dacht dat iedereen in de trein het zou opvallen als ik het droeg.

U had geen mensen het zien dragen?

Heel af en toe zag je dat wel, heel af en toe en dat vond ik dan ook wel heel erg spannend van 'wat is dat dan voor iemand en ken ik die'? Dat vond ik ook altijd erg leuk om dat te zien, omdat ik dan dacht oh zie je er zijn er meer maar het bleef echt bij enkelingen, natuurlijk als je uitging dan zag je veel meer mensen met roze driehoekje als oorbel of aan een kettinkje of een button, de tijd van de buttons.

Wat dacht u van de mensen die roze driehoeken droegen voordat u het zelf droeg?

Ik denk dat het me nooit is opgevallen voordat ik zelf er mee begon, het was ik heb het dus ook nooit gezien. Misschien wel maar het is nooit tot me doorgedrongen dat dat dus iets zou kunnen zijn anders dan een speldje, ik heb daar dus... ik kan het niet zeggen, ik denk dat ik daar nooit een betekenis aan heb gehecht.

Toen u het begon te dragen, waar droeg u het en hoe?

Het liefst overal behalve naar mijn ouders, ik wilde voor mijn ouders niet de strijdbare oproerkraaiende, ik heb dat toen met een blauwe haarlok geprobeerd en toen dacht ik nee dat moet

ik ze niet aandoen. Maar ik zat elke dag in de trein naar Arnhem en dat vond ik een mooi stuk om zo'n demonstratie.. Ik weet nog dat ik echt gedacht heb 'wat gebeurt me als ik word aangevallen'? Daar heb ik echt wel over nagedacht over dat het kon gebeuren. Misschien klinkt dat nu heel pathetisch maar dat was wel de tijd dat die demonstratie in Amersfoort helemaal uit de hand is gelopen. Dat illustreert ook een beetje de tijd, je had nog iets om.. Stiekem zat ik achteraf, ik ben psycholoog, te hopen dat ze zouden schelden en schreeuwen zodat ik terug kon schelden en schreeuwen. Dat is nooit gebeurd.

Heeft nooit iemand een vraag gesteld, wat betekent het of iets dergelijks?

Nee, nee. Het is in die zin een enorme sof, want het heeft, nee het heeft bij mij nooit.. Mensen hebben me wel eens gevraagd maar ik vind sowieso mensen vrij terughoudend, vrienden van mij, ook niet homovrienden die wisten wel waar het over ging maar dat is eigenlijk nooit een issue geweest.

Het was geen coming out voor u toen u het droeg?

Ja, maar ook daar moet je de tijdsgeest in de gaten houden, dat actie voerende en demonstraties houdende op een bepaalde manier bruisende Nijmegen. De roze driehoek was wel het minst, dan hoorde je eigenlijk nog bij de mainstream. Je had toen ook Bachmann en die militante krakers met kettingen en veiligheidspinnen. Je moest meer doen om echt hoofden te laten draaien. Die openheid was wel voor bepaalde groepen, niet de VVD maar wel homo's. De roze driehoek heeft me heel weinig response opgeleverd. Laat dat me twee of drie keer gebeurd zijn dat iemand er echt naar vroeg.

Was het voor u wel een breed bekend symbool?

In de homowereld zeker, bij de COC werd het wel bijna gepusht. Dat klinkt alsof het zo bewust werd.. Misschien was dat het ook wel. Het was een symbool en het had ook nog te maken met, dat speelt ietsje later maar ik kan het niet meer helemaal plaatsen in de tijd ongeveer vanaf 1985 tot 1990, en de Gay Krant begon met het promoten van die verschrikkelijke regenboogvlag. Wat een afschuwelijke en verschrikkelijk walgelijk..

Want waar stond de regenboogvlag voor u voor?

De regenboogvlag stond voor Amerika nadoen, inderdaad Stonewallachtige Harvey Milk. Dat was allemaal prima maar ik vond het en de Gay Krant verschrikkelijk, Henk Krol is nog steeds niet.. Die propageerde de regenboogvlag. Die was niet alleen om homoseksualiteit te herkennen maar die was toen ook heel erg van je stond aan die kant van de homoscene en dat was dan wat ik noemde de

Dukenburgnichten die bij de Keizer Karel feesten. Dat was zo de modebewuste, de in mijn ogen oppervlakkige nicht die naar de sauna ging en zo leefde. Ik was toch meer van de Plak en de barricades, niet dat ik zo fanatiek was maar ik vond wel dat je alles verantwoord moest doen dus dat..

Was de roze driehoek voor hun hetzelfde wat het voor u was?

Ja, ik denk het wel, die roze driehoek was toch meer politiek geladen en de regenboogvlag was toch meer tralala en feesten en gezellig en uiteindelijk heeft die regenboogvlag gewonnen, die zie je nu overal als symbool. De roze driehoek is eigenlijk verdwenen..

Wanneer denkt u dat dat ongeveer was?

Die strijd was denk ik tussen '85 en '90. Ik denk dat het na 1990 eigenlijk al beslist was. Ik durf dat niet helemaal vast te spijkeren dat gaat natuurlijk geleidelijk. San Francisco en New York als lichtende baken, elke nicht die ik kende wilde daar elk jaar wel heen. Dat was zelf zo gericht op de Amerikaanse cultuur, ik heb ook niets tegen de regenboogvlag, dat is daar het symbool. Je had niet een groep meer die met die roze driehoek iets wilde.. dus dat ging geleidelijk. Toen ik bij de redactie van de *Flikkeragenda* weg ging en bijvoorbeeld niet elk jaar demonstraties met roze driehoek gebakjes meeliiep hield het voor mij een beetje op. Is echt langzamerhand een stille dood gestorven.

Was het dan echt onderdeel van uw activisme?

Ja een symbool, ik vond dat wel.. Het had in mijn ogen veel meer betekenis dan die achterlijke regenboogvlag.

Hoe was die betekenis?

Dat je niet moet vergeten dat je morgen weer vervolgd kan worden, dat je je wel vrij kan voelen maar dat der in ieder geval een tijd is geweest die nooit meer terug moet komen dat mensen er voor gedood zijn en kijk de wereld rond hoe die eruit ziet.. Zo heel vanzelfsprekend is het allemaal niet. Ik vond dat vooral daarin zat en ik denk ook dat daarom het symbool opgelost is of op een gegeven moment Henk Krol had besloten dat we allemaal moesten trouwen want dat is ook zo'n actie van de Gay Krant geweest. Ik ben eigenlijk nog steeds tegen het huwelijk sowieso want wat heeft de staat daarmee te maken met wie je samenleeft.

De betekenis was het niet moeten vergeten, waarom droeg u hem?

Uit solidariteit, van kom maar op het feit dat ik hem droeg terwijl mensen gevangen hadden gezeten en ook vermoord zijn vervolgd zijn, voor hetzelfde feit vond ik reden genoeg om hem te dragen. Ik

dacht ja je kunt praten over vrijheid en over onderdrukking maar het feit dat ik hem kan dragen zonder echt in mijn vrijheid gegrepen te worden is een teken van.. En zo heeft hij ook eigenlijk wel gewerkt want het leverde geen enkele hindernis op.

U droeg hem dus ook naar het werk enzo?

Ja, ik ben op een gegeven moment minder zichtbaar gaan doen toen ik kinderpsycholoog werd en ik veel contact met ouders en kinderen had. Ik onderzocht ook kinderen en toen heb ik er wel voor gekozen om op mijn werk er niet veel ruchtbaarheid aan te geven, althans niet naar die ouders toe wel aan collega's etc..

Waar was dat dan uit angst voor?

Ik vond dat dat geen issue moest zijn als het dat dan al was voor ouders omdat ik gewoon mijn werk moest doen. Maar als je met kinderen werkt ben je kwetsbaar en kinderen zijn kwetsbaar en ouders zijn alert en ik onderzocht kinderen en was dus ook veel alleen met kinderen dus ik dacht wel in die moet je je ook realiseren dat het COC pedoseksualiteit in die tijd bijna promootte. Dat wilde ik helemaal niet met mijn werk mengen. Dus ik droeg hem niet op werk dus rond 1990, inmiddels was het symbool op zijn retour al heb ik hem wel nog lange tijd op een regenjas gehad maar toen ben ik hem ook een keer kwijt geraakt. Ik weet nog dat ik toen ook niet eens meer wist waar ik een nieuwe zou moeten halen. Inmiddels was het ook niet meer in de mode om speldjes en buttons te dragen..

Volgde u de roze driehoek in de media?

Niet zo niet zoals dat, maar het was in die tijd wel een symbool waardoor je wist vanuit waar de wind waaide. Het was dus niet.. Regenboog was toch een beetje fun gay flauwe kul en de roze driehoek was wat serieuzer. Nou ik was dus wat serieuzer dus dan was dat voor mij de scene. Je had in die tijd geen kleurenprinter dus alles was zwart-witte driehoeken, niet eens roze. Ik was voor 1990 een keer in Mauthausen geweest met een tentoonstelling met al die symbolen waardoor ik dacht 'zie je wel dit is wel wat ik belangrijk vind', of waarom ik het belangrijk vind. Ik vond het ook een mooi idee om het symbool dat zo als brandmerk bedoeld was om te keren naar iets van trots en actief en daar trots op te zijn en actief mee te worden.. Inhoudelijk was alles voor en ik denk dat ook daarin de ondergang besloten ligt. In mijn privé ervaringen leidde die roze driehoek tot niets, wat op zich heel prettig is, ik bedoel niet iets om over te zeuren, maar de bedoeling was niet om te shockeren maar ik wilde wel.. Ik wilde als hele rustige nette persoon die niets aanstootgevend doet behalve homo zijn en dat laten zien.. Kom dan maar op. Als je dan gaat provoceren, de roze driehoek was ook een actiegroep die in Eindhoven zat die ook in Nijmegen een afdeling had. Kootje en Cassandra.. Die gingen heel ver in hun opvattingen. In Eindhoven had je het Vagevuur waar alles kon en actief

pedoseksualiteit werd gepromoot en wilde feesten waar alles mocht.. Die meeste mensen zijn nu dus ook dood. Zij kozen weer heel nadrukkelijk voor actie en provocatie. Dat vond ik dan weer te ver gaan, kijk ze mochten het natuurlijk en ik vond het wel leuk maar ook wel griezelig.

Paste dat bij het imago van de roze driehoek voor u?

Dat was het extreem doorgevoerde, het paste wel bij de actie maar dan extreem in de zin van ja ze gaan te ver. Daar hoor ik niet bij, ik had er niets op tegen want ze moesten doen waar ze zin in hadden maar het was niet mijn ding. Daar kon ik ook niet warm voor lopen, ook ideologisch niet.

Waren er nog andere vormen waar de roze driehoek in terug kwam?

Vlaggen, vlaggen en drukwerk. Spandoeken dat soort ik zit even te denken. In die flikkeragenda had je ook wel roze driehoeken die terugkwamen in de vormgeving. Dat was ja dat waren zo de uitingen. Ja en natuurlijk de speldjes hangertjes en oorkingen en kettingen dat waren zo de belangrijkste en buttons die had je ook veel. Verder kwam dat niet veel meer. Je had verder ook geen internet enzo. Daarover werd het ook niet verspreid.

Heeft u het uiteindelijk wel gedragen bij familie?

Uiteindelijk wel, ja. Daar heeft nooit iemand naar gevraagd. Inmiddels had ik ook een vriendje en een stabiele relatie. Dat.. Ik weet niet eens of ze het is opgevallen. Ik heb ook nooit de behoefte gehad om het te prediken, ik ben op dat opzicht ook niet ik hoef geen zendingswerk te doen. Maar met het idee van ik ga geen mensen overhalen maar dat ik weet dat ik mezelf wel zal zijn. Het schreeuwerige van de regenboogvlag heeft dan in het lawaai toch de overhand gekregen. Niet alleen voor mezelf maar ook in de maatschappij. Ik vind het nog steeds wel jammer, maar ik begrijp het wel. Die is veel meer van de veelkleurigheid dus dat is veel meer het positieve.. Maar ik vind het wel veel oppervlakkiger maar wie kan het schelen. Die roze driehoek was toch ook wel wat grimmiger.

Voor wie was de roze driehoek, hoe zag de groep eruit?

Ik denk een beetje het COC van de jaren 80, de actie voerende homo's. Ook vrouwen ja, al wist ik daar niet zoveel van. Die voerden hele heftige strijd dus toen ben ik er op een gegeven ook mee gestopt. Ben nu weer wel bij het COC?

Toen u weg ging heeft u de roze driehoek ook achter gelaten?

Ja dat is wel zo'n beetje.. Ja ik ging toen ook met andere dingen bezig houden. Ik raakte het speldje kwijt ja en dan komt je leven.. Je bent klaar met je studie en bent met je werk bezig, dan kom je in een andere.. Ben toen ook verhuisd van Nijmegen naar Tilburg, andere omgeving.

Was daar denkt u een andere reactie op de driehoek?

Nee, niets van gemerkt ik denk ook niet dat het veel verschil maakte want ze waren daar ook behoorlijk activistisch. Ik had ook niets daar, want ik werkte nog in Nijmegen. Maar toen is het symbool een langzame dood gestorven, het bestond nog wel maar ik zie het niet meer.

Wat betekent de roze driehoek op dit moment voor u?

Nou, ik link het nu toch meer aan het hele 4 mei gebeuren en de hele Tweede Wereldoorlog en de vervolging. Meer dan vroeger, het is alwaar een beetje teruggekrompen naar het hele vroegere begin moet ik zeggen. Als een soort van waarschuwing van pas op het kan zo weer de kop op steken.

Was de roze driehoek ook een herkenningspunt voor seksuele contacten?

Nee er was duidelijk wel andere symbolen, zoals de Lambda. Wel als gay, goed verborgen en verstopt maar voor de mensen die het weten een soort van aha. De roze driehoek had dat een beetje op zijn hoogtepunt maar niet echt een werving of dating-symbool. Als je op zoek was wist je waar je het moest zoeken maar niet zoals echt openstaan voor los contact.

Waren er ook solidariteitsdragers?

Nou ik denk dat het meer zoals een kruisje was, je doet het alleen om als iets met dat geloof hebt. Is een beetje heilig symbool geweest maar het wel herkende en erkende en respecteerte. Je had wel veel organisaties die het gebruikte, Gay and Lesbian Switchboard enzo. Die gebruikte het als symbool of logo, als kenteken wel. Er is een tijd geweest dat de driehoek meer kenteken was dan een regenboogvlag. De splitsing met 'fun' en actief kwam pas toen regenboogvlag echt opkwam, daarvoor was iedereen onder roze driehoek.

Heeft u de laatste jaren nog iets gedaan met de roze driehoek?

Het is wel echt iets met het verleden, maar rond vier mei komt dat wel weer een beetje terug maar nee het is niet actueel.. Dat heeft ook te maken dat homostrijdbaarheid eerlijk gezegd beetje over is. Ik zou nu niet meer verwachten als ik in de trein zou gaan zitten met de roze driehoek en een beetje uitleg erbij.. Je loopt je druk te maken dat je homo bent maar mensen kijken nog niet op of om en in de meeste gevallen zullen mensen meer positief dan negatief reageren. Dat is heel kostbaar maar daardoor is een activistisch symbool.. Dus is het wel begrijpelijk dat de roze driehoek in waarde verloor.

Bijlage 2: Samengevat interview met A. Apeldoorn

Samengevat interview gehouden met A. Apeldoorn (geanonimiseerde naam, voor gegevens en opnames contacteer L. Joling) op 4 mei 2016 te Nijmegen:

Hoe werd u actief en waar?

Homobeweging maar vaak toen COC, de eerste periode was ik actief op het gebied van opvang van mensen, noodopvang en dat soort dingen. Van 1969/70 tot zo'n '80, in die periode. Dat ging dan omdat ze gewoon een plek hadden waar ze terecht konden en waar ze even konden praten en hoe ze dingen konden doen. Ik had ook door dat de ouders van mijn vriend aangesloten waren bij de hervormde kerk en daarin al niet zo actief meer waren maar wel alles uh volgden op het gebied van homoseksualiteit. Die gingen ook gelijk naar allerlei bijeenkomsten bij die kerken en die hebben ons een keer naar voren geschoven en gezegd: 'Ja, als jullie echt aan de weg willen timmeren moeten jullie zelf in deze groepen wat gaan doen.' Zo zijn we voor de Hervormde Kerk een aantal gespreksgroepen begonnen en die waren een succes geloof ik. Dat heeft vier/vijf jaar geduurd. Het was voor homoseksuele jongeren, alhoewel niet specifiek voor jongeren het was alles door elkaar. Er waren ook ouderen die zaten er tussen, ik was zelf nog vrij jong dus vandaar dat ik jongeren zei.

Het activistisch was ik toen ik jong was, het verhaal over de roze driehoek en herdenken, we hebben qua dat betreft een mooie dag uitgekozen (4 mei), dat heeft het meeste indruk gemaakt. Ik was op een gegeven moment ook heel trots op die roze driehoek. Ik ging inderdaad naar herdenkingsbijeenkomsten en daar zat ik dan keurig met de roze driehoek echt in het zicht en naderhand met demonstraties enzo en waar het zo uitkwam.

Waar heeft u kennis gemaakt met de roze driehoek?

Uhm... Even diep nadenken. Ik heb hem gekocht bij het COC maar ik durf er niets... Weet niet of ik daar nog iets van weet.

Had u een beeld van mensen die de roze driehoek droegen?

Ik vond het wel stoer, zoiets.

Want toen u hem ging dragen waar stond de roze driehoek toen voor voor u?

Die stond voor coming out, dat was de reden dat ik hem droeg. En dan de link naar de herdenking op zich maar wel echt dat ik homo ben en daarvoor heb ik hem in het begin ook wel vrij fanatiek gedragen.

Hoe reageerde mensen uit uw omgeving erop?

Over het algemeen redelijk goed ondanks dat ik echt in een periode was dat acceptatie nog niet echt 100 procent was, althans niet optimaal. Maar ik ben der nooit uhm ja ik ben er wel op aangesproken dat wel. Uh ook door familieleden van: 'moet dat nou allemaal' op die manier maar ik ben niet in elkaar geslagen ofzo daarvoor. Ik droeg hem ook niet altijd dat moet ik dan ook wel weer zeggen.

Maar de reactie was dan hoe precies?

Van moet dit zo openbaar, hoeft je toch niet mee rond te lopen want was al erg genoeg dat ze er in de oorlog mee liepen en de link met de joden en zigeuners etc..

Want dat was wel bekend bij uw omgeving?

Ja, maar als ik de vragen kreeg legde ik het uit en dat was ook een reden om die roze driehoek te dragen. Ik kan herinneren dat ik in de schoolperiode toen had ik ook weer zo'n ervaring, toen droeg ik hem ook bijna dagelijks. Maar de schoolperiode, de mensen waren ook veel ouder want het was volwassen onderwijs. Maar ik vond het wel een mooie methode om zonder iets te vertellen toch even te laten zien ik ben homo. Daar gebruikte ik hem ook voor in die periode.

Hoe zagen die demonstraties bij herdenkingen eruit?

Niet zozeer demonstreren maar duidelijk aanwezig zijn bij die herdenkingen. Ik heb niet in die periode.. Er zijn wel demonstraties geweest bij herdenkingen volgens mij, maar in die periode was ik niet zo actief volgens mij. Ik ben wel bij de demonstratie geweest tegen dominee Gijssen, dat was een van de eerste demonstraties. Daar heb ik wel keurig met mijn roze driehoekje op gelopen en dat soort dingen, en daar hoorde je ook wel negatieve dingen. Maar dat was dan ook wel een van de eerste demonstraties.

Waarop dan negatief?

Er werd direct een link gelegd met het dragen en het zijn van homo. Viezerik en dat soort dingen zeiden ze dan.

Die breuk die u beschreef bij het COC in Utrecht hoe heeft u die beleefd?

Ik was heel boos, heel lang als vrijwilliger geprobeerd het op de een of andere manier te lijmen maar in die periode ging je in het weekend uit en werd dus de zaterdag avond alleen maar voor vrouwen en dat was nou typisch de avond dat ik uit wilde gaan daar baalde ik al van. Dat soort dingen.. Op een gegeven moment ging het zo fanatiek eraan toe dat ging echt op de man en op de vrouw spelen en toen dacht ik nee dit is niet voor mij. Dat was in het begin van de tachtiger jaren.

Heeft u daarna nog veel gedaan met de roze driehoek?

Nee die zat toen ergens in een doosje in de kast volgens mij. Ik heb hem daarna niet meer gebruikt. Ik heb hem daarna nog een keertje teruggevonden en gedragen op een 4 mei bijeenkomst maar voor de rest heb ik hem nee niet gebruikt.

Toen u weer actief werd later heeft u de roze driehoek weer gebruikt?

Nee toen was het meer de regenboog T-shirts en out and 'proud' shirts en dat soort dingen. Maar niet de roze driehoek.

Als u de roze driehoek zonder de geschiedenis moet zien, wat is er dan nog over?

Voor mij zat dat geschiedenis er zo aan vast, zonder de geschiedenis is de waarde van het symbool ook weg op dat moment. Kun je niet los zien.

Wat is het verschil tussen de regenboogvlag en de roze driehoek?

Ik kan me niet herinneren wanneer de regenboogvlag echt opkwam, ik was toen niet in de beweging actief. De regenboogvlag was wel tijdens de verschillende demonstraties kwam ie steeds meer naar voren. Daar was de roze driehoek ook al een beetje verdwenen, ik deed er niets mee maar ik zag hem ook niet meer. Die regenboogvlag was het hier en het nu en was meer gericht op de toekomst. Bij die roze driehoek keek je meer naar het verleden en dat nam je mee van 'dat verleden mag nooit meer gebeuren' en hopsakee. Zo kwam ie op mij over. De roze driehoek stond voor alles wat niet goed was, oorlog en onderdrukking en vervolging en de hele rataplan en dat was bij de regenboog helemaal niet het geval. De roze driehoek had iets beladen ook.

Had de roze driehoek iets antifascistisch?

Ook wel een beetje ja.

Als u nu kijkt naar de roze driehoek, waar staat die nu voor?

Wat mij betreft voor een stuk herdenking en dat is het. Niet iets met identiteit of roze, nee nee.

Waar vond u de informatie over de achtergrond van de roze driehoek?

Ik heb diverse boeken gelezen toentertijd, ik zal bij god niet weten welke. Was best veel op een gegeven moment, maar was veel later opgekomen. Bent het toneelstuk was daar ook heel belangrijk in, in een vroege periode in ieder geval. Als er iets op dat gebied was wilde ik dat wel weten en zien voor mijn interesse, nieuwsgierigheid, trots dat wil ik zien en anderzijds en vond ik het interessant

om te zien hoe anderen erop reageerden en wie er heen gingen en om er dan over te kunnen vertellen. En ook om mensen heen te sleuren en zeggen 'hier moeten we met zijn allen heen'.

Op welke manieren werd de roze driehoek gebruikt?

Als speldje zoals ik al zei maar ook als vlag, dan had ie beetje dezelfde functie als de regenboogvlag. Vaak bij demonstraties, algemene demonstraties waar ook homo's meeliepen, een herkenbaar iets. Echt een symbool van de homobeweging gebruikt, maar waar nog meer.... Volgens mij in uh als decor bij toneelstukken en dat soort dingen.

Kent u organisaties die de roze driehoek gebruikten?

Nee.

Was er een verschil tussen Zeist en Schiedam qua kennis over de driehoek?

Nee, niet echt dat ik merkte.

Hoe speelde de Tweede Wereldoorlog in uw familie?

Mijn familie heeft op een vreemde manier de Tweede Wereldoorlog doorleefd. Het was altijd een soort geheim hoe ze de Tweede Wereldoorlog hadden ervaren en wat ze gedaan hadden. Niemand van mijn familie is gevangengenomen, ze zijn ook niet gevlucht. Wel ondergedoken gezeten tijdens de razzia's maar dat was 1 avondje en daarna gingen ze weer aan het werk. Heel raar, ik weet niet.. Het rare was dat als ik er naar vroeg er om heen werd gepraat. Niet zo belangrijk werd er dan gezegd. Dus ik weet het niet, mijn familie deed daar weinig mee.

Heeft dat bij u een interesse opgewekt?

Denk het wel ja.

Was de roze driehoek alleen voor homo's?

Ik weet wel dat sommige hetero's ook de roze driehoek droegen. En op zich was dat ook wel leuk om te zien en te ervaren. Je voelde je dan wel gesteund, bijvoorbeeld ouders van homo's die de roze driehoek gebruikte bij demonstraties droegen ze die met de teksten van homo ouders erdoorheen. Vooral die ouders gebruikten en promoten hem ook echt.

En lesbiennes?

Geen idee, ze droegen hem wel maar toen die breuk eenmaal was geweest ben ik bijna niet meer met lesbiennes in contact geweest. Pas veel later en toen woonde ik hier werkte ik met gemengde groepen en dat soort dingen.

En nu bent u hier sinds een jaar of 8 in Nijmegen en COC, is er hier nu een rol voor de roze driehoek?

Nee de roze driehoek niet, ik kan me niet herinneren dat ik de afgelopen 10 jaar überhaupt stil heb gestaan bij de roze driehoek. Behalve wel bij de herdenking want ik heb vorig jaar nog gekeken of ik hem nog heb om op te doen. Ik vond hem niet maar hij zou vast ergens zijn.

U hebt dus echt voor de coming out de roze driehoek gedragen?

Ja, ik droeg hem niet op werk, want dat was in werk situaties in die periode ja dan moest je je wel echt aanpassen aan, ik werkte in de herenmode en nee daar heb ik hem nooit gedragen. Wel verteld dat ik homo was maar niet gedragen.

Droegen uw vrienden ook roze driehoeken?

Ik had wel homovrienden maar die droegen zeker niet allemaal de roze driehoek, maar een enkeling dat weet ik wel. Ja dat was toch, je moest wel een beetje durf hebben in die periode want de maatschappij was nou niet zo open dat alles maar kon dus op moment dat je de roze driehoek droeg was je toch wel van 'zooo', ja. Daar praatte we ook wel over, ja ik heb het zelf ook wel gepromoot, met die gespreksgroepen voor het COC in die groepen elke demonstratie die er was promootte ik het ook van doe die op en blablabal maar meestal waren mensen nog niet zo ver om die roze driehoek te dragen, pas als ze echt helemaal uit de kast waren gekomen en dan zag je ook dat ze de roze driehoek gebruikte. Niet uit de kast of gewoon niet zo activistisch.

Bijlage 3: Samengevat interview met C. van Erp

Samengevat interview gehouden met C. van Erp (geanonimiseerde naam, voor gegevens en opnames contacteer L. Joling) op 16 april 2016 te Nijmegen:

Toen u hier in Nijmegen rondliep, bent u toen in contact gekomen met de roze driehoek?

Nee, die roze driehoek ben ik pas mee in contact gekomen toen ik op de Sociale Academie was, een hele vreemde.. Of vreemd.. Uh ik was niet actief bij het COC in Nijmegen bijvoorbeeld. Ik speelde wel bij de homo theater groep, die heb ik mee opgericht, dus daar was ik heel actief in dus ik wist wel van het bestaan maar ik moet zeggen dat uhm in Eindhoven daar was toen de Roze Driehoek

De groep?

Ja, die moet je kennen. Met Joop Keesmaat, dat was de leider, de echte leider. En een aantal studenten waren lid van de Roze Driehoek. En ik heb toen op die sociale academie opgericht het potten en flikker overleg, het FPO. Want we kortte alles af natuurlijk. Het FPO, daar waren dan studenten lid van en ik was de enige docent, daar hebben we heel veel over, met elkaar, ja dat was een soort voor die studenten een hele coming out, want die ouders die belde dan naar mij want ik was dan de docent. Omdat je docent was was je min of meer de leider, dan zeiden ze 'wat is er nou toch gebeurt met mijn dochter', dan zei ik 'je dochter is lesbisch'. Maar afijn ik ben zelfs met die dochter naar die ouders toe geweest, hele toestanden in die tijd. Die roze driehoek die was, daar kwam ik dus eigenlijk voor de eerste keer de roze driehoek tegen. Ze hadden een hele fanatieke, ze hadden een hele politieke groep he. Ze experimenteerde ook met van alles en nog wat, met mannelijkheid en wat we nu eigenlijk gender zouden noemen. Mannelijkheid en vrouwelijkheid, studenten kwamen ook de ene week in leer op school en de andere week in rokje, dezelfde studenten. Het was enorm en werd dan door de hele school als sociale academie moest dat toch geaccepteerd worden al willen ze niet he. Is ook intolerantie... Maar ze kunnen het niet verbieden enzo. Bovendien was toch bij die potten en flikkeroverleg het geheel officieel als bekend clubje. Maar Mario Mellieli was een Italiaan en die was een marxist en die had zich gespecialiseerd in homoseksualiteit zal ik maar zeggen en die ging die homoseksualiteit vanaf het marxisme bekijken. Dus dan moet je dus eigenlijk moet je de hetero samenleving aanvallen. Die moet je dus, die moest je dus echt naar toe, naar hetero's toe en die moest je infiltreren en ervoor zorgen dat die als ware dit gewoon gingen vinden zo'n hele mooie manier had ie. En dat was de ideologische bron van de Roze Driehoek. Ze hebben toen in Nijmegen nog een kleine dependance gehad. FAN, Flikker Actie Nijmegen met Guus Goffelen die was daar de leider van. Die deed dus ook wat ze eigenlijk weer wat ze in Eindhoven deden, een soort van uitzetten als het ware om hier een soort van tweede Roze

Driehoek op te richten. Dat is verder nooit gelukt hier, hier zat ook al de Rode Flikker dus dat was een hele andere sfeer dan Eindhoven. Maar daardoor kwam ik dus met de roze driehoek in contact.

En wat zei het feit dat mensen de roze driehoek droegen voor u? Wat was uw mening daarover?

Voor mij was het de strijdbaarheid van ik ben homo, een soort trots. Dat droeg je in die tijd, ik had heel veel roze driehoeken. Met kleine speldjes maar ook grote en dat droeg je met trots en bewust ook dat mensen vroegen: 'Wat is dat?'. Dan kon je dus vertellen, daar ging het om. Ja het was vooral dat ik, en mijn studenten deden dat ook.

Want u bent het in Eindhoven ook zelf gaan dragen?

Op school ja, ik droeg hem in het openbaar in Eindhoven maar ook hier in Nijmegen ja, ik heb er een heleboel gehad. Ik heb nog gezocht toen jij belde maar ik kon het niet zo gauw vinden. Maar ik hoef ook niet te bewijzen natuurlijk dus daarom dacht ik ook van ja laat maar. Dat heb ik ook niet nodig.

Dus toen in die jaren bent u snel van het zien dragen naar zelf dragen overgegaan?

Ja, ik heb meteen die roze driehoek gedragen en echt met trots. En ik weet nog dat uh dat mensen daarnaar vroegen, 'draag je dat ding nou nog' en 'is dat nog nodig?' en afijn, het was ook een aanleiding om ja je was duidelijk homo dat was eigenlijk het punt ja en dat wilde ik ook.

Ging het dan om de zichtbaarheid of over iets anders?

Ja het was de zichtbaarheid zoals je dat nou met regenboogvlaggen hebt. Met nu regenboogbandjes of op scholen nu met paarse stropdassen. Later met die driehoek ging dat weg zal ik maar zeggen, ja toen was het ook de tijd van de jaren tachtig, de strijdbaarheid. Wij hielden hele acties met die roze driehoek in Eindhoven op scholen. Ik werd zelfs vrijgesteld om een cursus te volgen in Amsterdam betaald door de academie toen over homoseksualiteit van Gert Hekma.

Voor wie was de roze driehoek bedoeld om te dragen?

Het was vooral voor mensen die er voor uit wilden komen dat ze homo waren, dat was echt het punt. Sommigen waren minder opzichtig en die droegen dan een heel klein speldje zodat je het bijna niet kon zien maar als je de grotere driehoek had, ja die valt op he en dan zegt iedereen 'wat is dat dan?'.

Want hoe waren de reacties op het dragen ervan?

Ja de reacties waren echt van 'is dat nog nodig?' En 'moet dat nog nou zo dringend'. Ja en in die tijd moet ik zeggen, ik was toen uh [actief], en het was toch wel echt een mooie tijd. Ik deed naast het dragen van roze driehoek ook aan opmaken he. Ik had oorbellen in, zo stond ik toen voor de klas met

al die hetero's ik gaf daar college en met uh oogschaduw op en rode lippen en gelakte nagels én een roze driehoek. Dat zou nou niet meer kunnen, maar dat was toen toch een uh ja er kwamen ook negatieve reacties op, dus ja. Reacties van 'wat zit je toch te provoceren' het was provoceren altijd he.

Maar wist iedereen dus wel waar het voor stond de roze driehoek?

Ja je had door die vereniging in Eindhoven veel publiciteit, maar hier in Nijmegen niet hier moest je het uitleggen. Een heel duidelijk verschil ja. In Eindhoven was het door die Roze Driehoek zo bekend, die haalde en deden vooral acties en die stonden elke week in de krant. En die hadden Joop Keesma mee, dat was toen uh, dat was een, is een want hij leeft nog, hij werkt nu bij het Rotterdams Toneel, hij was acteur en is toen opgehouden en heeft zich helemaal op die Roze Driehoek gestort. Dus fulltime Roze Driehoeker zal ik maar zeggen, ze gaven ook een blaadje uit he, de Roze Driehoek.

Hoe reageerde uw familie en kennissen op het feit dat u het droeg?

Gewoon, mijn familie had het dus geaccepteerd, dat was al eerder geweest die coming out dus die hadden dat verwerkt. Ja die moesten wel wennen maar dat vonden ze normaal en ik moet zeggen ik heb nooit uh nee als ik de roze driehoek droeg, want die heb ik ook daar gedragen als ik op bezoek kwam zeg maar, nee niet negatief. Of ze dat nou altijd zo prettig vonden.. Dat vraag ik me af dat zou ik ze nou kunnen vragen. Ja een goede vraag. Dat zou ik moeten doen, want ik weet nog dat ik toen vertelde dat ik homo was en toen ging ik met een vriendin op vakantie die zij ook kenden en toen hebben ze elkaar opgebeld van 'goh misschien is ie het toch niet, hij gaat met Klaartje op vakantie'. Daar leid ik uit af zo van nou helemaal accepteren, 'we moeten het wel accepteren maar niet helemaal overtuigend'. Maar die driehoek wel dat heb ik met trots altijd gedragen, ja.

En hoe zagen zij de driehoek?

Als iets activistisch, ja vooral als iets activistisch. 'Dat doe je, jij wilt daar voor uitkomen en dat ga je dus doen om te laten zien dat..' ja en mijn familie was helemaal niet zo activistisch. Dus die vonden, ja als ik een gele bloem, ik zeg maar wat, voor de kankerbestrijding, ik zeg maar wat hadden ze ook gezegd van 'nou nou kan dat niet wat kleiner' bij wijze van spreken. Dat is ook wel een beetje de Achterhoek.

U zei net dat de Roze Driehoek beetje wegebde naar uw idee, hoe ging dat precies? Was de betekenis ook veranderd?

De roze driehoek zelf als symbool is voor mij veranderd door de opkomst van, in de begintijd, in mijn tijd haha moet je me horen, in de activistische tijd had je de regenboogkleuren niet, die waren niet

aan de orde, dat was de EO! Ik had in het begin iets van, daar wil ik niet bij horen want zodadelijk denken ze nog dat ik christen ben. En dat is natuurlijk nog erger haha. Ik moet zeggen dat ie uiteindelijk is ie uh ja wat dat betreft is ie toch als symbool voor activisme voor mij verdwenen ja. Mee met het feit dat die regenboog opkwam.

Was er dan een nieuwe betekenis?

Ik heb zelf nu de indruk, we hebben nu de regenboogvlag he, vooral die symbolisch is geworden. Een roze vlag had je eigenlijk nooit he als symbool, het was de roze driehoek. Maar als symbool van de strijd had je niet een speldje met ja die heb je wel met uh regenboogkleuren maar dat is eigenlijk helemaal geen actiemiddel geworden he, nooit.

Was het een symbool voor elke groep binnen de LHBT?

Toen nog wel. Want in mijn tijd is de roze zaterdag opgekomen in uh 1990, in Roermond is de eerste geweest tegen Gijssen. Daar liepen mensen rond met grote.. Er waren grote spandoeken, je maakte ook spandoeken in die tijd met roze driehoeken he, die waren lakens groot. Daar liep je mee rond en vrouwen droegen die ook ja.

Hoe werd de roze driehoek, naast de vereniging in Eindhoven, door verenigingen en organisaties gebruikt?

Die werd ook door het COC gebruikt, die werd overgenomen later. En ik denk ook dat ik uh dat het ook komt omdat ik dacht dat er ook een boek geschreven werd over eerst in Duitsland over de vervolging van homo's en later in Nederland door Bert Koenders een boek geschreven en heeft hij duidelijk gemaakt wat die roze driehoek in de oorlog en die hele kampen.. Die heeft de Nederlandse homos in de oorlog in beeld gebracht. Dat heeft denk ik ook geholpen dat het COC daar ook veel actiever werd daarin. Dat ook als symbool ging gebruiken, ook die roze driehoek die gingen ze ook verkopen. Eindhoven heeft in feite, die roze driehoek was.. die groep heette ook echt de Roze Driehoek.

Hoe speelde die WOII achtergrond mee in de betekenis van het teken?

Op de achtergrond, niet op de voorgrond het was veel meer.. Heel veel mensen wisten ook niet dat dat, dat moest je ook steeds uitleggen ook he. Waarom die roze driehoek, die dachten dat de roze kleur van homo's was want 'dat vinden ze leuk'. Die houden van roze, lekker zacht kleurtje.

En hoe was het historisch besef bij de mensen die het droegen?

Ja de mensen die het droegen wisten meestal wel van dat komt uit de Tweede Wereldoorlog en uit de kampen. Werd daar ook veel mee gedaan? Heel weinig, heel weinig. Pas later, dat is pas in, ja dat is pas denk ik in 2000 gebeurt dat die vier mei herdenking dat het COC ging meedoen met het kransen leggen. Dat is in 89 in Amsterdam gebeurt he? Toen hebben ze, mochten ze hem niet leggen. Daarvoor was dat eigenlijk.. nee dat was bekend maar door Koenders dat boek, ik moet zeggen dat dat geholpen heeft. Ik weet ook nog dat in Westerbork dat boek gepresenteerd door Hirsi Ali.

Doodgeslagen en doodgezwegen in 2004?

Ja dat was inderdaad erna. Hirsi Ali heeft dat toen gedaan, toen was ze nog lid van de VVD in de Tweede Kamer. Dat en de oproer erover heeft het ook weer veel bekendheid gegeven aan het verhaal van de homo's in de Tweede Wereldoorlog dat dat toch nog steeds een vergeten groep is natuurlijk. Er is ook nooit een verbinding geweest tussen homo's en zigeuners bijvoorbeeld, politieke gevangenen en gehandicapten om samen te zeggen, 'wij waren er ook nog'.

Was er ook een moment dat u besloot hem niet meer op te doen, die roze driehoek?

Dat liep heel geleidelijk, dat het op een gegeven moment gewoon verdwenen was. Ik heb nooit echt een moment gehad nou doe ik hem af. Geen breuk met het verleden, het was veel meer dat je hem uh ja dat gebeurde zo door de ontwikkeling in de tijd en beweging.

Kunt u dat zeggen wanneer dat was?

Ik denk toch eind jaren 80 is geweest, 87/88. Toen kwam aids ook op en toen was de roze driehoek.. Aids kwam op als homoziekte, zo kwam ie binnen in Nederland 'die viezeriken gaan ons besmetten allemaal', daar speelde die roze driehoek geen rol meer in. Dat was veel meer het HIV teken, zo'n slangetje van Keith Haring dat werd het symbool. En dat droeg je dus. Nu je het zo vraagt denk ik zelfs dat de roze driehoek als symbool dat het symbool is overgenomen door de aids beweging want het waren vooral homo's die het droegen want hetero's droegen het niet. Want dan was je homo.

Waren er geen solidariteit speldjes?

Nee, nee. Dat was toen nog een stap te ver. Maar de aids beweging daar waren de oude vechters toch wel bang voor dat die de roze driehoek kaapte. Dat homo's de schuld kregen.

Wat betekende de roze driehoek voor u?

De roze driehoek betekende voor mij, ik ben trots op mijn homo zijn. Ik wil er voor uitkomen dat ik homo ben, zo wil ik het uitdragen. Wij als homos zijn kwetsbaar dus moet je zorgen dat je zichtbaar bent, ik denk dat dat het punt was.

Die zichtbaar zijn, was het ook herkenbaar als openstaan voor contacten?

Dat heb ik nooit zo ervaren, ik heb er nooit iets aan overgehouden in ieder geval. Ik heb dat nooit met de roze driehoek gehad en ook nooit moeite voor gedaan zo van oh dat is er ook een.. Nee nee, dat had je met die symbolen ook he, die rode zakdoek en oorbel daar heb ik ook nooit wat mee gehad. Ik denk niet dat ik wat dat betreft zo fetisjistisch ben ingesteld.

Waar staat de roze driehoek nu voor voor u?

Het is veel meer de kleur roze die nu voor me telt. Ik sta wel eens met de roze loper op seniorenbeurzen en daar hebben we een quizje gemaakt met daarin de vraag waar staat de kleur roze voor in de roze loper en dat weet geen hond. Ik denk jonge homo's ook niet meer. Dan merk ik veel meer dat het woord roze dat daarbij de roze driehoek niet eens voorkomt. Ik vertelde dat verhaal wel van homo's die in de kampen een roze driehoek moesten dragen en dat daar de kleur roze aan over is gebleven. Ik heb zelfs, ik draag zelfs geen roze driehoek meer op die beurzen, gewoon een badge met een regenboogvlag en Roze 50Plus. Ik merk wel dat de kleur voor mij het belangrijkste is, dat moet je duidelijk blijven zeggen. En daar zitten de concentratiekampen rechtstreeks mee verbonden. Want ik denk dat ik voor mezelf dan het breder kan trekken hoe fascisme kan uitbreiden naar zulke dingen, het waren niet alleen joden. Het was veel erger, alle minderheidsgroepen werden uitgesloten. Experimenten op gehandicapten, dat vind ik belangrijk dat het veel erger was dan alleen maar joden. Niet dat dat niet erg genoeg was..

Was het dus ook iets antifascistisch?

Nee, nee ik denk niet dat het antifascistisch was, dat het veel meer een geuzending was. Toen het activisme op kwam, van wij gaan ons onderscheiden als jullie ons niet wilden gaan wij zorgen dat jullie.. Zoals het woord flikker overnemen.

De vrouwenbeweging droeg ook de driehoek terwijl die historie er niet voor hen achter zat, hoe voelde u dat?

Ik merkte wel dat heel veel potten de roze driehoek in de begintijd van het activisme niet droegen omdat voor mannen zijn. 'Wij zijn vrouwen', vooral in de COC omdat dat heel lang een mannenbeweging was. Zij waren bijna meer feministisch dan lesbisch, bijna politieke lesbisch was je bij de vrouwenbeweging. Tegenwoordig is dat heel raar de hele beweging, dat activistische van de roze driehoek heb je totaal niet meer nu.